

Grób i komemoracja wielkiego księcia Aleksandra Witolda w katedrze wileńskiej w kontekście upamiętnienia Władysława Jagielly w katedrze krakowskiej i propagandy jagiellońskiej XIV–XVI w.*

Słowa kluczowe: Witold Kiejstutowicz, Władysław Jagiełło, Św. Kazimierz, Bona Sforza, wielcy książęta litewscy, Jagiellonowie, propaganda dynastyczna, katedra wileńska, groby władców, upamiętnienie, miejsca pamięci, mity historiograficzne

Keywords: Vytautas the Great, Władysław II Jagiełło, Saint Casimir, Bona Sforza, grand dukes of Lithuania, Jagiellonian dynasty, dynastic propaganda, Vilnius cathedral, rulers' tombs, commemoration, memorial sites, historiographical myths

Groby władców, bohaterów i świętych, szczególnie związanych z dziejami całych narodów i państw, zawsze stawały się ogniskami zbiorowych wyobrażeń o przeszłości — ich materialną podstawą i uzasadnieniem, a zarazem odniesieniem. Tego rodzaju wyobrażenia bowiem, jako czynnik integracji tożsamości, kreowane i propagowane w rozmaitych narracjach (słownych i obrazowych), szczególną trwałość zyskują dzięki powiązaniu z rzeczywistymi miejscami, obiektami, pozostałościami lub konkretnymi przedmiotami, choćby te ostatnie były sfingowane jako posiadające związek z jakąś osobą lub wydarzeniem, albo anachronicznie z nimi łączone siłą długiej tradycji.

W przypadku nagrobnych upamiętnień integrujących zbiorową pamięć szczególną rolę odgrywa ich ideowy program i kontekst, wynikający tyleż z formy, co umiejscowienia pomnika w obrębie przestrzeni sakralnej, jeżeli mamy na uwadze przede wszystkim realia późnośredniowieczne i wczesnonowożytnie¹.

* Zasadnicze tezy niniejszego artykułu zostały zaprezentowane w Wilnie, 12 października 2016, podczas konferencji „Stołeczne Katedry Obojga Narodów. Kościoły biskupie w Krakowie i Wilnie”, zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu — Państwowe Zbiory Sztuki i Muzeum Narodowe — Pałac Wielkich Książąt Litewskich w Wilnie.

¹ W tym kontekście o funkcjach ideowych nagrobka Bolesława Chrobrego w katedrze poznańskiej, ufundowanego w drugiej połowie XIV w. w postaci tumby z obszerną inskrypcją ostatnio: WĘCOWSKI 2014, s. 166–170.

Zniszczenia i przebudowy katedry wileńskiej, zwłaszcza w XVII i XVIII w., zatarły bezpowrotnie ślady grobu i dawnej komemoracji wielkiego księcia Aleksandra Witolda Kiejstutowicza (ok. 1354–1430)². Mimo poszukiwań trwających od dwóch stuleci dotychczas nie udało się odnaleźć ani jego szczątków, ani choćby pozostałości jego upamiętnienia sprzed katastrofalnych zniszczeń w okresie moskiewskiej okupacji Wilna (1655–1661). Eksploracje grobów katedralnych na początku XX w. (1909), następnie zaś w pięćsetlecie śmierci Witolda (1930), gdy podjęto systematyczne, lecz bezskuteczne poszukiwania jego szczątków, a w rok później niespodziewanie odkryto trzy trumny królewskie, wywołały szereg nieporozumień i insynuacji, wciąż zresztą żywotnych, jak wskazuje niedawna publikacja Vytautasa Urbanavičiusa³.

Wzmianki źródłowe o pochówku i materialnym upamiętnieniu Witolda Kiejstutowicza są niestety ubogie i fragmentaryczne. Tym bardziej więc zasługują na uważną i wieloaspektową analizę. W literaturze przedmiotu (począwszy od historii Wilna Józefa Ignacego Kraszewskiego aż do naszych czasów) ich nieprecyzyjne czy wręcz mylne interpretacje często bezkrytyczne powielano i kontaminowano, najczęściej nie rewidując ich ani w świetle innych źródeł, ani wyników badań archeologiczno-architektonicznych czy też współczesnych analogii. Doprowadziło to z czasem do zagmatwania szeregu istotnych szczegółów i oderwania ich od właściwych kontekstów⁴.

Źródłem dotychczas niewykorzystywanym, które skłania do ponownego rozpatrzenia kwestii związanych z miejscem pochówku i upamiętnieniem księcia Witolda, jest pochodzący z połowy XVI w. zapis inskrypcji z pomnika nagrobnego wielkiego księcia, który ufundowała w 1535 r. królowa Bona Sforza (il. 1).

² W sprawie daty urodzin Witolda vide: TĘGOWSKI 1999, s. 207–208; NIKODEM 2013, s. 41. Zestawienie wzmianek o zgonie: TĘGOWSKI 1999, s. 211, przypis 981.

³ O odkryciach w katedrze wileńskiej w 1931 r.: WILKUS 1991, cf. URBANAVIČIUS 2018 i dotyczące tej publikacji uwagi w przypisie 153 do niniejszego artykułu.

⁴ KRASZEWSKI 1840, s. 229. Mylne interpretacje zawarte na tej jednej tylko stronie dzieła Kraszewskiego powielane są w historiografii do dziś. Przykładami summaryzacji literatury przedmiotu, siłą rzeczy niewolnych od usterek wynikających z nawarstwienia błędów, których geneza tkwi w publikacji Kraszewskiego, mogą być z jednej strony uwagi Mieczysława Morki (MORKA 2006, s. 424–425), z drugiej — tekst Vydasza Dolinskasa, opublikowany w trzech językach: DOLINSKAS 2010b (gdzie podsumowanie stanu badań litewskich nad kwestią nagrobnego upamiętnienia Witolda), cf. TARANDAITĖ 2010, s. 102–107; *Kaip tai atsitiko Didžiąjame mūšyje* 2010, s. 346–354 (gdzie w kilku notach katalogowych zaprezentowano i omówiono część źródeł dotyczących starań o uczczenie pamięci wielkiego księcia od XVII do XX w.). Ostatnią obszerniejszą wypowiedzią na temat pochówku i upamiętnienia księcia Witolda jest wydana w 2018 r. monografia nekropolii w katedrze wileńskiej autorstwa litewskiego archeologa Vytautasa Urbanavičiusa. Autor nie przeprowadził krytyki źródeł pisanych, jednocześnie wykorzystując szereg informacji dawniejszej literatury, niedających się w świetle takiej krytyki utrzymać, co dotyczy choćby pracy A.H. Kirkora (KIRKOR 1882), której przedruk w litewskim tłumaczeniu z 1898 r. Urbanavičius włączył do swojej monografii (URBANAVIČIUS 2018, s. 170–182), cf. dalej przypis 153.

In sepulcro marmoreo Jagelomis regis polonia
cuius Sepulcri summitatem Sigismundus i. Rex
ex albo lapide fieri fecit :

Wladislaw Jagelo. rex. cum fide Christi suscepta,
gente sua Lituanie concessa: et summo in comp^{ra}ty,
religionem, et studia meritis, tum magna virtutia
Protectoris clarissimas: hic sepultus est 1404.

Diuus Sigismundus rex primus: avo meritis
restituit. anno salutis 1524. Mortis 1404.
Regni sui 48.

In sepulcro marmoreo Witoldi magni
Lituanorum Ducis :

Bona sphaerica Regna Poloni: et q^o Lituaniam
nutantem, non minore animi magnitudine q^o prudentia
pabilimit, et flori pristino restituit: Alexandro
Witoldo Duci de patria sua optime merito, posuit.
misere: q^o omnis gloria per universum orbem clara
esset, eius ossa non pro dignitate condita i^o arce.

M. D. XXXV.

II. 1. BK, rkps 243 (tzw. Corpus Cricianum), k. 380: teksty inskrypcji z renesansowego baldachimu nagrobka króla Władysława Jagiełły w katedrze krakowskiej i otaczającej go kraty (1519–1524) oraz z nagrobka wielkiego księcia Aleksandra Witolda w katedrze wileńskiej (1535).

*

Katedry krakowską i wileńską określano często mianem kościołów zamkowych, co podkreślać miało ich położenie w obrębie stołecznych rezydencji królów i wielkich książąt, a tym samym zespolenie głównego miejsca sprawowania władzy z miejscem jej zsakralizowanej inauguracji⁵, a w końcu też wiecznego spoczynku panujących. Patronami głównego kościoła misyjnej diecezji wileńskiej (erygowanej według ustaleń Marka D. Kowalskiego w 1390 r.⁶) zostali św. Stanisław oraz św. Władysław „męczennicy”, co stwierdza królewski dokument z maja 1387 r.⁷ Na początku 1386 r. wybór św. Władysława na patrona przyjmującego chrzest księcia Jagiełły, wkrótce króla Polski, podyktowany został zapewne nie tylko piastowską tradycją imienniczą. Wybór ten sugerowała zapewne również tradycja świętego króla Węgier jako idealnego władcy, rycerza i apostoła, podtrzymywana przez węgierskich Andegawenów, złączonych więzami dynastycznymi z ostatnimi Piastami. Nie ulega wątpliwości, że od samego początku królewskiego panowania Władysława Jagiełły (w pewnej mierze legitymizowanego małżeństwem z Jadwigą Andegawęńską) jego otoczenie umiejętnie wykorzystywało do celów propagandowych wszelkie symbole służące budowaniu prestiżu nowego władcy i zarazem neofity jako tzw. prawdziwego rycerza Chrystusowego — szerycyela wiary. W tym względzie pierwszorzędnym przykładem propagandy wizualnej jest pieczęć majestatowa Władysława Jagiełły używana od 1388 r.⁸ Umieszczony został na niej schrystianizowany wizerunek tzw. Pogoni, będącej zarazem symbolicznym przedstawieniem samego władcy, jak i znakiem podległego mu terytorium. W tym samym czasie wykreowano herb Wilna z przedstawieniem św. Krzysztofa — Christophorosa (czyli tego, który ‘niesie Chrystusa’), wspierającego się na lasce zakończonej podwójnym krzyżem (o kształcie i konotacjach krzyża patriarchalnego)⁹. Symbol ten, występujący we właściwej formie heraldycznej na tarczy jeźdźca Pogoni z pieczęci majestatowej, wywodzi się z węgierskiej tradycji związanej zarówno ze św. Stefanem, jak i św. Władysławem. Wraz z imieniem węgierskiego

⁵ KOSMAN 1976, s. 21–36.

⁶ Vide KOWALSKI 2014

⁷ Vide KDKDW, I, 1, nr 1: Władysław Jagiełło nadaje uposażenie kościołowi na zamku wileńskim (Wilno, 17 II 1387), s. 4 i 7, cf. nr 17 (Wilno, 17 V 1390), s. 31: „ecclesiae nostrae cathedrali Vilenensi in honorem beatorum Stanislai pontificis et Vladislai regis martyrum nuper erectae”. Vide m.in. HARTLEB 1946, s. 7–9. Wezwanie św. Władysława wyznawcy (*confessoris*) przywołuje akt biskupa Andrzeja Wasiły Jastrzębca z 1397 r., dotyczący fundacji kaplicy św. Andrzeja i Franciszka (cf. dalej przypis 22), a także dokument uposażenia kościoła katedralnego wystawiony przez Witolda w Trokach, 22 kwietnia 1415 (KDKDW, I, 1, nr 67, s. 98–99) oraz petycja mieszkańców diecezji wileńskiej do papieża Eugeniusza IV o odpusty (20 stycznia 1436), i to przed wezwaniem św. Stanisława (KDKDW, I, 1, nr 143, s. 160–161).

⁸ Ostatnio na temat datowania pieczęci vide FORYSIAK-WÓJCIŃSKI 2016, s. 22.

⁹ Vide RIMŠA 2007, s. 990 („tłok musiał być sporządzony w 1387 r. lub wkrótce po tym”); RIMŠA 2008, s. 489–492.

świętego króla-apostoła Jagiełło przyjął go jako swój znak osobisty¹⁰. Jego polivalencja okazywała się niezwykle użyteczna w zróżnicowanym pod względem konfesyjnym, od 1386 r. łacińsko-ruskim, władztwie Olgierdowicza. Na pieczęci majestatowej do przedstawienia Pogoni wprowadzony został ponadto smok — symbol szatana. Ukazany pod brzuchem pędzącego rumaka konotował jeźdźca ze wzniesionym do cięcia mieczem i tarczą z Podwójnym Krzyżem w tradycji przedstawień św. Jerzego, który zresztą, zgodnie z rozpowszechnionymi wersjami swej legendy, najpierw miał smoka powalić włócznią, a następnie dopiero zabić mieczem¹¹.

W 1388 r. papież Urban VI, podkreślając zasługi Jagiełły dla szerzenia chrześcijaństwa, określił go mianem „princeps christianissimus”¹². Ten zaszczytny epitet pochodzący od samej głowy Kościoła i opisane tu pokrótce przykłady komunikatów obrazowych miały odgrywać istotną rolę w przeciwdziałaniu propagandzie ocierniającej króla Polski i najwyższego księcia Litwy jako pozornego chrześcijanina. Porównanie Władysława Jagiełły przez Zygmunta Luksemburskiego w grudniu 1417 r. do Konstantyna Wielkiego¹³ o kilka miesięcy wyprzedziło nadanie Jagielle przez papieża Marcina V, a także osobno Witoldowi, uprawnień wikariuszy apostołskich względem schizmatyków (w związku z planami unii kościelnej, forsowanymi na soborze przez obydwu władców)¹⁴. Najpóźniej w połowie 1418 r. w łuku tęczo-

¹⁰ Zagadnienia te omówiłem niedawno szerzej w: JANICKI 2015, s. 124–126 i s. 155–156 (*Ekskurs 3*), cf. dalej przypis 17.

¹¹ Na temat chrystianizacji Pogoni Władysława Jagiełły szerzej vide JANICKI 2015b, s. 125–127, cf. RIMŠA 2008, s. 23 (bez szczególnych odniesień do pieczęci majestatowej Jagiełły). Interesującym zabytkiem heraldycznym, niestety zachowanym tylko w górnej partii, jest odkryty na terenie dolnego zamku wileńskiego kafl pieca z przedstawieniem Pogoni, datowany na wiek XV, na którym tarcza z Podwójnym Krzyżem została wyeksponowana nie na ramieniu jeźdźca, lecz za jego postacią (po lewej heraldycznej), a jednocześnie pod głownią wzniesionego do cięcia miecza (vide *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai* 2010, s. 153). Podwójny Krzyż na tarczy heraldycznej widnieje również na litewskich denarach Jagiełły, datowanych na lata 1388–1392 (*Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai* 2010, s. 140). Smok pod brzuchem rumaka obecny jest jeszcze na pieczęci majestatowej Władysława Warneńczyka, powtarzającej wzorec pieczęci jego ojca, a następnie, jak można sądzić na podstawie znanych zabytków, znika zupełnie z przedstawień Pogoni. O szczególnej sile i popularności kultu św. Jerzego w Wielkim Księstwie Litewskim vide PAKNYS 2009, s. 147. O popularności tego kultu świadczą również znaleziska piętnastowiecznych kafli ze św. Jerzym na obszarze dolnego zamku wileńskiego (vide *Kaip tai atsitiko...Didžiąjame mūšyje* 2010, s. 260).

¹² KDKDW, I, 1, nr 12, s. 24.

¹³ AÖG, 59, 1880, s. 163 i 166.

¹⁴ Bulla Marcina V (Konstancja, 13 III 1418, KDKDW, I, 1, nr 75, s. 104–106; VMPL, II, nr 26, s. 21–22) była następstwem bulli Jana XXIII (Konstancja, 26 II 1415, KDKDW, I, 1, nr 64). Analogiczną bullę dla Władysława Jagiełły wystawił Marcin V w Konstancji również 13 III 1418 (VMPL, II, nr 25, s. 20–21; KDKDW, I, 1, nr 68, s. 99–100), cf. też wcześniejszy dokument soboru w Konstancji z 11 VIII 1416, dotyczący akcji chrystianizacyjnej na Żmudzi, a także chrzczenia Rusinów (KDKDW, I, 1, nr 68, s. 99–100, nr 71, s. 102), cf. NIKODEM 2013, s. 441–442.

wym kaplicy zamkowej w Lublinie namalowane zostało konne przedstawienie Władysława Jagiełły, określane niekiedy jako „triumfalne”, niewątpliwie nawiązujące do Konstancyńskiej tradycji władcy-krzewiciela wiary. Jeździec pędzący na białym rumaku trzyma w prawicy długie drzewce niezakończone jednak, jak włócznia, grotem, lecz poprzeczną belką tworzącą krzyż. Zarazem drzewce podtrzymuje zlatujący z nieba anioł, który jednocześnie drugą ręką nakłada na głowę jeźdźca złotą koronę bądź też ją przytrzymuje, co stanowi wyraz Bożej łaski objawiającej się zarówno nadaniem królewskiej godności, jak i triumfami. Na tarczy króla-jeźdźca widnieje identyfikujący go Podwójny Krzyż¹⁵.

Śmierć drugiej żony Jagiełły — Anny Cylejskiej (1416), a także rażenie pionem orszaku króla (1419), które duchowieństwo wytłumaczyło mu jako przejaw gniewu Bożego za poślubienie trzeciej żony — Elżbiety Granowskiej, będącej jego tzw. „siostrą duchową” (córką matki chrzestnej władcy), wreszcie śmierć Granowskiej w 1420 r., wymienia się jako powody, dla których w marcu następnego roku Władysław Jagiełło wskazał miejsce swego przyszłego pochówku w katedrze krakowskiej, przy ołtarzu św. Krzysztofa i ustanawiał przy nim drugą posługę liturgiczną katedralnych psalterzystów w intencji swej doczesnej pomyślności i swego zbawienia. Wybór miejsca w południowej arkadzie międzynawowej, sąsiadującej z grobem św. Stanisława i chrzcielnicą, przy której litewski książę przyjął wiarę, podyktowany był tyleż przyczynami ideowymi, co wynikał m.in. z konieczności dostosowania miejsca spoczynku i upamiętnienia władcy do krótkiej wprawdzie, ale znaczącej, również pod względem legitymizacyjnym, tradycji tumbowo-baldachimowych pomników ostatnich Piastów w ambicie katedry. Na decyzję o pochówku przy grobie patrona Królestwa Polskiego i katedry, a zarazem przed ołtarzem św. Krzysztofa (patrona podróżnych, chroniącego od nagłej i niespodziewanej śmierci), wpłynęła prawdopodobnie także sugestia biskupa krakowskiego i kanclerza Królestwa Wojciecha Jastrzębca — krzewiciela kultu św. Krzysztofa¹⁶. Zapewne jednak znaczenie w tej sprawie miały również wrażenia Władysława Jagiełły z pielgrzymki do grobu swego patrona św. Władysława w Waradynie, odbytej w 1412 r. Wówczas to Zygmunt Luksemburski, towarzyszący królowi Polski, mógł zapewne wskazać mu wyznaczone już miejsce swego pochówku przy grobie św. Władysława, patrona Węgier. Pochówek Władysława Jagiełły w pobliżu grobu św. Stanisława pozwolił w upamiętnieniu władcy rozwinąć program ideowy wpisany w koncepcję patronatu tego świętego nad wciąż jeszcze dokonującym się zjednoczeniem Królestwa Polskiego. Program heraldyczny tumbi królewskiej, wykonanej najprawdopodobniej pomiędzy 1421 a 1430 r. (względnie wykańczanej do 1434 r.), nawiązuje do idei pieczęci majestatycznej i ukazuje zakres terytorialny władzy Jagiełły jako króla Pol-

¹⁵ Cf. RÓŻYCKA-BRYZEK 1983, s. 12, 121–122; ostatnio: WALCZAK 2015, s. 305–318. Na temat przedstawień konnych w średniowieczu, w odniesieniu do tradycji związanych ze św. Jerzym i Konstantynem Wielkim, vide także: KALINOWSKI 1987, s. 365–367.

¹⁶ Cf. CZWOJDRAK 2016, s. 175–184.

ski i najwyższego księcia Litwy. Zarazem legitymizuje go (a w sugestii również jego potomka) jako godnego sukcesora Piastów — panów „przyrodzonych” Królestwa, akcentując zasługi władcy w zakresie rewindykacji terytorialnych jako konsekwencji jego przedkoronacyjnych zobowiązań¹⁷. Program ten dopełniało poetyckie epitafium, napisane wkrótce po śmierci króla przez Grzegorza z Sanoka i opublikowane przy grobie na drewnianej tablicy, a także obraz umieszczony być może jeszcze za życia Jagiełły w predelli nastawy ołtarza św. Krzysztofa¹⁸. Przedstawiał on króla i Jadwigę Andegaweńską jako fundatorów Uniwersytetu Krakowskiego, w asystencji św. Stanisława i św. Władysława, przy czym Jagiełło ukazany został w zbroi jako protegowany przez św. Stanisława zwycięzca grunwaldzki, a także sprawca chrztu Litwinów, wyobrażonego u dołu kompozycji. Ukazany na obrazie król trzymał w prawicy drzewce (przełamane na znak zwycięstwa) z zatkniętymi na nich trzema najważniejszymi spośród zdobytych pod Grunwaldem chorągwiami wojsk zakonu krzyżackiego w Prusach. Korespondowały one z całym zespołem oryginałów tych chorągwi, rozwieszonym wokół grobu św. Stanisława i unaoczniającym zarówno zwycięstwo odniesione za jego wstawiennictwem, jak również pretensje rewindykacyjne do terytoriów podległych zakonowi — pretensje, których spełnienie symbolicznie dedykowano orędownictwu Świętego Patrona Królestwa¹⁹. Program ten został wzbogacony o nowe przekazy ikonograficzne i tekstowe w okresie ostatniej wojny z zakonem krzyżackim. W latach 1519–1524 z fundacji Zygmunta I zrealizowany został renesansowy baldachim nagrobka Władysława Jagiełły, dekorowany *all’antica* m.in. panopliami i przedstawieniem triumfu Cezara, a także opatrzony inskrypcjami na fryzie i na okalającej tumbę i ołtarz św. Krzysztofa kracie. Inskrypcje te sławiły Jagiełłę jako władcę, który, przyjąwszy wiarę chrześcijańską, nawrócił również swój lud, położył największe zasługi dla państwa, religii i nauk, a także zasłynął wielkim zwycięstwem „pruskim”, czyli grunwaldzkim.

Nastąpiła w ten sposób swoista redefinicja i aktualizacja programu nagrobka założyciela dynastii — w nawiązaniu do bieżących wydarzeń. Na rok przed traktatem krakowskim, kończącym ostatnią wojnę z zakonem krzyżackim, oraz hołdem ostatniego wielkiego mistrza jego pruskiej gałęzi, symbolizującym kres istnienia państwa zakonnego w Prusach, Zygmunt I uczcił swego dziada, wspominając

¹⁷ Zarysowane tu zagadnienia związane z nagrobkiem Władysława Jagiełły relacjonują na podstawie własnych artykułów (JANICKI 2015a; JANICKI 2015b), w których przywołana została niemal pełna bibliografia przedmiotu do roku 2015. Ostatnią, obficie udokumentowaną wypowiedzią na temat wizerunku króla na nagrobku i jego programu ideowego jest osobny rozdział monografii Mateusza Grzędy (GRZĘDA 2020, s. 215–232).

¹⁸ Na temat epitafium vide: JANICKI 2002/2003, s. 56–61; JANICKI 2010a, s. 124–125; JANICKI 2010b. O obrazie znanym z siedemnastowiecznej ryciny vide ostatnio: CZYŻEWSKI 2010a, s. 62–63; CZYŻEWSKI 2010b, s. 239–241; JANICKI 2010a, s. 124–125; JANICKI 2011, s. 127–128, 158–168, 198 (tu na temat datowania obrazu, identyfikacji przedstawionych na nim chorągwi trofealnych i ich wymowy rewindykacyjnej oraz domniemania obecności chorągwi grunwaldzkich w katedrze wileńskiej).

¹⁹ JANICKI 2011, s. 198; JANICKI 2015b, s. 100–101.

o sobie wprawdzie jedynie jako fundatorze komemoracji, lecz w domyśle także jako godnym kontynuatorze dokonań zwycięscy spod Grunwaldu (il. 1)²⁰.

Wzniesiona przez Jagiełłę katedra wileńska²¹, zanim została nekropolią ordynariuszy diecezji²², miała stać się miejscem spoczynku litewskich książąt i ich liturgicznej komemoracji — początkowo zresztą Olgierdowiczów, a dopiero potem Kiejstutowiczów. Informacje o wczesnych pochówkach książęcych w katedrze pochodzą przeważnie od Jana Długosza, który, o ile wiadomo, nie znał stolicy Litwy z autopsji i w odniesieniu do miejsc spoczynku litewskich dynastów zapewne utrwał znane sobie tradycje i wiadomości pochodzące z drugiej ręki, połączone z własnymi spekulacjami. Należy jednak zwrócić uwagę, że dziejopis posiadał precyzyjne informacje dotyczące liczby i pochodzenia tych chorągwi trofealnych, które zawieszono w wileńskim kościele zamkowym, począwszy od lat trzydziestych XV w.²³ Nie można więc wykluczyć, że zawdzięczał nieznanemu nam informatorowi równie dokładne wiadomości na temat pochówków wielkksiążęcych. Najpierw w 1390 r. w katedrze pochowany został zamordowany przez krzyżaków podczas oblężenia Wilna Kazimierz Korygiełło²⁴, a w 1392 r., jak przekazał Długosz, w tym samym grobie („sub uno mauseolo”) spoczął brat Kazimierza, zmarły w Wilnie Aleksander Wigunt²⁵. Obydwaj oni przyjęli chrzest w obrządku rzymskim, Wigunt wraz z Jagiełłą w Krakowie w lutym 1386 r., a Korygiełło prawdopodobnie

²⁰ Na temat tej fundacji Zygmunta I i jej programu epigraficznego vide: JANICKI 2002/2003, s. 59–60; CZYŻEWSKI 2010a, s. 62; CZYŻEWSKI 2010c, s. 49–50; JANICKI 2010a, s. 130–132. Cf. il. 1 przy niniejszym artykule.

²¹ Co znamienne, w Bulli Urbana VI (Perugia, 12 III 1388, KDKDW, I, 1, nr 10, s. 20–22) wśród wezwań wzniesionego przez Władysława Jagiełłę w miejscu kultu pogańskiego i przez króla uposażonego kościoła, który papież zamierzał podnieść do rangi katedralnego, nie wymieniono tytułu św. Władysława („ecclesiam in honorem sancte et individue Trinitatis ac Gloriose Dei Genitricis Virginis Marie et beati Stanislai martiris erigi fecit ipsamque sufficienter dotavit”, s. 21).

²² Vide testament biskupa Andrzeja Wasyły Jastrzębca (Wilno, 27 X 1398, KDKDW, I, 1, nr 33, s. 56, cf. nr 29 (akt uposażenia kaplicy św.św. Andrzeja i Franciszka przylegającej do zakrystii i chóru katedry, Wilno, 9 V 1397), s. 48. Napoleonas Kitkauskas (KITKAUSKAS 2012, s. 177, fig. 213, s. 223, fig. 277) uznał tę część budowli za należącą do struktury trzynastowiecznego kościoła, co trudno przyjąć wobec faktu, że w cytowanym źródle mowa o wzniesieniu nowej kaplicy za zgodą kapituły („de consensu [...] Wilnensis capituli, construimus construerique fecimus unam capellam in honore beatorum Andree apostoli et Francisci confessoris gloriosi circa sacristiam et chorum katedralis Wilnensis ecclesie, videlicet beatorum Stanislai martiris et Ladislai confessoris”, KDKDW, I, 1, nr 29, s. 48). Po śmierci i pogrzebie Andrzeja Jastrzębca kapituła 1 grudnia 1398 zebrała się w kaplicy pw. Bożego Ciała (która najwyraźniej pełniła rolę kapitułarza), by dokonać wyboru biskupa Jakuba Plichty (KDKDW, I, 1, nr 34, s. 60–62).

²³ Cf. JANICKI 2011, s. 142–144, 158–163.

²⁴ TĘGOWSKI 1999, s. 147.

²⁵ DLUGOSSIUS, X, s. 195, cf. TĘGOWSKI 1999, s. 147, 154–155. W XIX w., pod wpływem mylnych sugestii T. Narbutta, utrzymywało się przekonanie, rzekomo wynikające z *Roczników* Długosza, jakoby Władysław Jagiełło przeniósł ciała Korygiełły i Wigunda do Krakowa. Podzielał je także zasłużony dla badań nad dziejami katedry wileńskiej Michał Homolicki ([HOMOLICKI] 1841, s. 197). O znaczeniu różnych terminów używanych m.in. przez Długosza na określenie grobu we wnętrzu ko-

nico później²⁶. Według dokumentu Witolda datowanego w Wilnie 2 lutego 1395 r. książę miał wówczas ufundować msze w intencji obydwu „braci” („pro animabus prefatorum fratrum nostrorum”), co zdaje się przemawiać za prawdopodobieństwem przytoczonej informacji Długosza o pogrzebaniu ich w jednym grobie²⁷. Następnym księciem litewskim pochowanym w katedrze, tym razem Kiejstutowiczem, był zapewne Konrad Towciwiłł, zmarły według ustaleń Jana Tęgowskiego, pomiędzy 1395 a 1398 r. Istnienie grobu Konrada Towciwiłła w Wilnie poświadcza również Długosz („apud Vilmensem ecclesiam accepit sepulturam”)²⁸. Na marginesie warto przypomnieć, że na początku XV w. najprawdopodobniej w katedrze krakowskiej pochowany został „more principum et prelatorum”²⁹ wnuk Kiejstuta, syn Henryka Butawda — Jan Wajduta (zm. 1402), kustosz katedry krakowskiej i drugi rektor Uniwersytetu Krakowskiego³⁰.

Na początku 1419 r. nastąpił pożar zamku i katedry wileńskiej³¹. Rozpoczęcie wznoszenia na jej miejscu nowego, znacznych rozmiarów kościoła o korpusie zasadniczo identycznym z obecnym, można łączyć nie tylko z tą okolicznością natury losowej, lecz także z kościelno-politycznymi planami Witolda. Już rok wcześniej, 3 lutego 1418, oznajmił on papieżowi Marcinowi V zamiar stworzenia w Wilnie metropolii z połączenia diecezji wileńskiej, łuckiej i żmudzkiej³², co pozostaje w ścisłym związku ze wspomnianym ustanowieniem Władysława Jagiełły i Witolda wikariuszami generalnymi Stolicy Apostolskiej *in temporalibus* w Wielkim Księstwie Litewskim, na Żmudzi, Rusi, w Wielkim Nowogrodzie i Pskowie³³. W tym kontekście naturalna wydaje się inicjatywa wzniesienia nowego kościoła katedralnego, który miałby się stać nie tylko świątynią godną rangi metropolitalnej, lecz ostatecznie także miejscem pochówku fundatora, jego rodziny i następców. Jeżeli istotnie wznoszenie nowej katedry rozpoczęto za sprawą Witolda, to przedsięwzięcie się przeciągało. W 1427 r., a także w sześć lat po jego śmierci, katedra wciąż wymagała poważnych nakładów i prac budowlanych, o czym mówią przywileje odpustowe Marcina V z 13 maja 1427 i Eugeniusza IV z 18 stycznia 1436³⁴. Ostatecznie

ściola, a także samej płyty zamykającej komorę grobową lub kryptę, vide JANICKI 2015a, s. 332, przypis 21, s. 344–345.

²⁶ TĘGOWSKI 1999, s. 146–147, 153.

²⁷ *Vitoldiana* 1986, nr 13, s. 19.

²⁸ DLUGOSSIUS, X, s. 187; TĘGOWSKI 1999, s. 203, 214, 216.

²⁹ *Formularz Jerzego* 1950, nr 33, s. 35, cf. KURTYKA 1997, s. 220, 243, przypis 402.

³⁰ TĘGOWSKI 1999, s. 205–206.

³¹ Vide CEV, nr 828, s. 443. M. Kosman, zapewne kierując się uwagami Gilberta de Lannoy z 1414 r. na temat zamku wileńskiego i miasta, stwierdził, że katedra, która spłonęła w 1419 r., była kościołem drewnianym, z czym nie sposób się zgodzić, choćby wobec faktu uposażenia w 1397 r. kaplicy pw. św.św. Andrzeja i Franciszka, przylegającej do zakrystii i chóru katedry (vide KOSMAN 1999, s. 54, 56, 57, cf. wyżej przypis 22).

³² CE, II, nr 89, s. 109, cf. NIKODEM 2013, s. 439–440.

³³ Cf. wyżej przypis 14.

³⁴ KDKDW, I, 1, nr 98, s. 126: „Cupientes igitur, ut ecclesia Vilmensis noviter in cathedralem erecta, que ut accepimus, in suis structuris et edificiis reparacione indiget non mediocriter sumptuosa, con-

kościół został zrealizowany jako trójnawowa, dziewięcioprzęsłowa hala ze zintegrowanym prezbiterium i ostatnim przęsłem od wschodu najprawdopodobniej wydzielonym jako obejście³⁵. Vytautas Urbanavičius uznał ostatnio, że wzniesienie świątyni w tym kształcie przypisać należy dopiero Kazimierzowi Jagiellończykowi w latach 1448–1484, gdy Witold miałby poprzestać jedynie na naprawie i modernizacji pierwotnej katedry o skwadratowanym narysie trójprzęsłowego korpusu nawowego³⁶.

Jeżeli jednak uznać zasadność inicjatywy ufundowania przez Witolda okazalszego kościoła, godnego rangi metropolitalnej, nie można wykluczyć, że pewne inspiracje, przynajmniej co do formy korpusu nawowego nowej świątyni wileńskiej, a także jej sepulkralnych funkcji, płynąć mogły również od mazowieckiego szwagra Witolda — księcia Janusza Starego, któremu przypisuje się zamiar uczynienia z Warszawy stolicy biskupstwa, czego przesłanką jest skala wzniesionej za sprawą tego władcy kolegiaty św. Jana³⁷. W kalendarzu katedry krakowskiej ręka należąca do sekretarza Zbigniewa

gruis honoribus frequentetur et eciam conservetur ac in eisdem structuris et edificis reparatur...”, cf. ibidem, nr 96, s. 124: „cupientes igitur, ut altare sancte Crucis situm in ecclesia Wilnensi noviter in cathedralem erecta, quod reparacione et conservacione noscitur indigere, congruis honoribus frequentetur et eciam conservetur...”, ibidem, nr 141, s. 159–160, cf. ibidem nr 143, s. 160–161 („ecclesia Wilnensis noviter in cathedralem erecta constitit in honorem sanctorum Ladislai et Stanislai martirum, quatenus cum ecclesia ipsa cathedralis reparacionibus multum indigeat et aliis ornamentis”).

³⁵ Cf. ADAMSKI 2016 (Dziękuję serdecznie Koledze dr. hab. Jakubowi Adamskiemu za udostępnienie tekstu przed jego publikacją).

³⁶ URBANAVIČIUS 2018, s. 24–31.

³⁷ Dotyczyłoby to zwłaszcza drugiej, według Tadeusza Zagrodzkiego, fazy budowy kolegiaty warszawskiej, rozpoczętej po 1406 r. W jej trakcie wzniesiono halowy, czteroprzęsłowy (zamiast pierwotnie planowanego pięcioprzęsłowego) korpus nawowy z ośmiobocznymi filarami międzynawowymi (tego rodzaju filar odsonięto w katedrze wileńskiej „pod posadzką przy chórze” w trakcie prac po wielkiej powodzi 1931 r. (CYWIŃSKI [1933], s. 7, przypis 1, cf. KŁOS 1937, s. 110, 116). Według dawnej hipotezy Józefa Nowackiego, powtórzonej przez Zdzisława Króla i Jana Wysockiego, Janusz Stary miałby nosić się z zamiarem przekształcenia archidiaconatu warszawskiego w biskupstwo (NOWACKI 1964, s. 602, cf. KRÓL 1966, s. 35–38; WYSOCKI 1975, s. 239–243). Anna Salina, odnosząc się sceptycznie do tej hipotezy, zwróciła uwagę na brak źródeł, które by ją potwierdzały i raczej małe prawdopodobieństwo przychylności dla takich planów i króla, i ordynariusza poznańskiego, a wreszcie samego papieża (SALINA 2011, s. 97–98). Zagrodzki, odwołując się do hipotezy Nowackiego, dostrzegł jej uzasadnienie w rozmachu architektonicznym i skali kolegiaty warszawskiej (ZAGRODZKI 2000, s. 32–39, 44–47, vide też il. 37 na s. 71, gdzie uwidocznione zostało rozmieszczenie krypt i komór grobowych; KZSPsn, XI, 1, s. 188–189). Według zestawienia sporządzonego przez Janusza Grabowskiego na podstawie dostępnych wzmianek źródłowych do 1526 r. w kolegiacie warszawskiej pochowano czternastu Piastów czersko-warszawskich i dwie małżonki książęce, w tym zmarłą, wedle przekonywającej hipotezy Grabowskiego, 26 XI 1424 Annę Danutę Kiejstutównę, żonę Janusza Starego (GRABOWSKI 2012, s. 446–450, 527–528, 607–612, cf. TĘGOWSKI 1999, s. 218–219 (gdzie uznanie za datę śmierci Anny Danuty 25 V 1448 i kościoła dominikanów w Warce jako miejsca pochówku; podobnie URBANAVIČIUS 2018, s. 157–158)). W katedrze wileńskiej w ostatnich czasach osobną inskrypcją upamiętniono m.in. sześcioro członków rodziny wielkoksiążęcej, pochowanych tam, począwszy od Anny Witoldowej (zm. 1418) do św. Kazimierza (zm. 1484) włącznie (IEV, s. 49–50).

Oleśnickiego wpisała zapewne w latach 1420–1424 notę o śmierci pierwszej żony Witolda Anny Światosławówny (31 lipca 1418) wraz z informacją o jej pochówku w chórze katedry wileńskiej („in choro ecclesie cathedralis Wylnensis”³⁸). Wobec trudności w dokładnym datowaniu zapisku i braku informacji źródłowych o odbudowie zniszczonej katedry nie wiemy, czy owa nota odnosiła się jeszcze do kościoła zniszczonego w 1419 r., czy też już raczej do świątyni odbudowanej w nowym kształcie, jak sugerowałyby to późniejsze źródła. Ze względu na tę kwestię istotny jest fakt, że w 1423 r. Wojciech Moniwid, wojewoda wileński i szwagier Witolda³⁹, ufundował altarię i kaplicę pw. św. Wojciecha i św. Jerzego męczenników jako miejsce swego przyszłego pochówku (zmarł ok. 1424)⁴⁰. Być może księżna została pochowana w prezbiterium katedry Jagiełłowej, po czym jej trumnę przeniesiono do nowego kościoła, w pobliże ołtarza św. Michała Archanioła, usytuowanego przy prezbiterium czy też w jego obrębie. Na pochówek wielkiej księżnej w tym miejscu wskazuje dokument wystawiony przez Aleksandra Witolda 21 października 1430, czyli na sześć dni przed jego śmiercią. W nadaniu tym wielki książę dochody z włości Ihumeń przeznaczył na uposażenie kolegium psalterzystów katedry wileńskiej i altarysty ołtarza św. Michała Archanioła, w związku z liturgią w intencji swojej i swoich małżonek odprawianej przy tym ołtarzu. Przy nim, jak zaznaczono w dokumencie, znajdował się już grób pierwszej żony księcia, wspomnianej Anny Światosławówny, i tam też Witold życzył sobie spocząć, przewidując że w tym samym miejscu pogrzebana zostanie również jego druga małżonka, Julianna Holszańska (zm. 1448)⁴¹. Wskazywałoby to na istnienie przy tym ołtarzu bądź krypty, która mogłaby pomieścić przynajmniej trzy trumny obok siebie, bądź przestrzeni wystarczającej do wymurowania osobnych komór grobowych na pomieszczenie pojedynczych trumien i umieszczenie w posadzce płyt nagrobnych, czy też, zwłaszcza ponad grobem Witolda, jakiejś struktury o charakterze przynajmniej niskiej tumby. Nie można też wykluczyć, że chodziło tu o jedną, raczej szerszą komorę grobową, w której kumulowane trumny mogłyby być ustawiane nawet jedna na drugiej, jak to praktykowano⁴².

³⁸ MPHsn, V, s. 159 (na temat identyfikacji ręki (tzw. L), vide ibidem, s. XLVIII), cf. DLUGOSIUS, XI, s. 87. O Annie Światosławównie Witoldowej vide: TĘGOWSKI 1995, s. 180–181; TĘGOWSKI 1999, s. 208–209.

³⁹ Vide TĘGOWSKI 1995, s. 177–178.

⁴⁰ KDKDW, I, 1, nr 85–86, s. 114–115; UrzWkSL, I, nr 4608, s. 587. Cf. [HOMOLICKI] 1842, s. 191.

⁴¹ „capellano vero seu altariste sive rectori pro tempore altaris sancti Michaelis archangeli siti penes sepulcrum consortis nostre Anne defuncte, ubi et nostri sepulturam corporis eligimus” (KDKDW, I, 1, nr 109, s. 135; *Vitoldiana* 1986, nr 40, s. 48–49; cf. ZAHORSKI 1904, s. 18, 132. O Juliannie Witoldowej vide TĘGOWSKI 1995, s. 181–182; o wątpliwej dacie jej śmierci podanej przez T. Narbutta vide NIKODEM 2013, s. 449. Na temat kultu Michała Archanioła vide EK, XII, szp. 805–812; o przejawach tego kultu w Wielkim Księstwie Litewskim, szczególnie silnego w XV w. vide PAKNYS 2009, s. 148.

⁴² W krypcie, a raczej komorze grobowej, usytuowanej przy północnej ścianie prezbiterium kolegiaty (obecnie archikatedry) warszawskiej, niemal naprzeciw wejścia do zakrystii w 1953 r. pod ułożo-

W każdym razie wobec obydwu wspomnianych świadectw źródłowych — zapisku o pochowaniu Anny Światosławówny „in choro ecclesie cathedralis Wynlensis” i dokumentu samego Witolda, w którym oznajmia on wolę spoczynia obok żony, trudno uznać prawdopodobieństwo hipotezy forsowanej ostatnio przez Vytautasa Urbanavičiusa, że odkryta w 1985 r. w nawie południowej krypta z zachowanym fragmentem gotyckiego malowidła z Ukrzyżowanym w asystencji Marii Panny i św. Jana, to relikwiarz grobu Witolda, zwłaszcza że krypta ta znajdowała się pod przybudówką do korpusu pierwotnej, trójprzęsłowej katedry od strony południowo-wschodniej. Jeżeli natomiast uznać zasadność wspomnianej wcześniej hipotezy Urbanavičiusa, o tym, że Witold po pożarze 1419 r. poprzestał na odbudowie tego pierwotnego kościoła, to przestrzeni krypty wielkoksiążęcej szukać należy w obrębie dobrze rozpoznanego, skwadratowanego narysu jego korpusu i prezbiterium⁴³.

Na słuszność przypuszczenia o istnieniu krypty czy szerszej komory grobowej wielkich książąt wskazują kolejne informacje Długosza o pochówkach wielkoksiążęcych w Wilnie ze wskazaniem tożsamości ich miejsca z grobem Witolda, tzn. o pochówku Zygmunta Kiejstutowicza (zamordowany w Trokach 20 marca 1440) — „in uno sepulchro cum duce magno Vitholdo”⁴⁴), i o pogrzebaniu Michałuszki Bolesława (otrutego w Moskwie w 1451/1452), syna Zygmunta, a także zmarłego 10 lutego 1452 Bolesława Świdrygiełły⁴⁵. Zapewne pochówki z lat 1440–1452 były ostatnimi w grobie Witoldowym, usytuowanym w pobliżu prezbiterium.

Poza wspomnianym dokumentem z 1430 r. i zapiskiem w Kalendarzu katedry krakowskiej nie znamy niestety innych piętnastowiecznych źródeł wskazujących dokładnie umiejscowienie grobu Witolda w przestrzeni, nie wiedzieć czy pierwotnej, czy rozbudowywanej już katedry. Długosz nie podał tego rodzaju informacji, podobnie zresztą — co należy podkreślić — jak czynił zazwyczaj w przypadku innych, choćby najważniejszych postaci. O samym Witoldzie dziejopis zanotował jedynie, że wielki książę pochowany został w „kościelie św. Stanisława” („in ecclesia Sancti Stanislai”), a Władysław Jagiełło, który okazywał szczególny żal po śmierci stryjcznego brata,

nymi na sobie trumnami ostatnich książąt mazowieckich — Stanisława (zm. 1524) i Janusza (zm. 1526), odkryto jeszcze relikwiarze czterech innych, najprawdopodobniej starszych pochówków, jak wynika to z liczby czaszek (PELA 1997, s. 15–16, gdzie wyrażona szerzej, nieuzasadniona wątpliwość autora względem ich pochodzenia). Wskazywałyoby to na dłuższą praktykę grzebalną w tym miejscu. Cf. uwagi dotyczące pochówków wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego w kaplicy św. Anny na Zamku Wysokim w Malborku, a szczególnie krypty-szybu pod kaplicą przeznaczonego na kolejno nawarstwiane pochówki, a także zachowanych płyt, które mogą świadczyć o pochówkach indywidualnych (JUR-KOWLANIEC 2015, s. 22–24, 285–292). Wymurowanie głębszej komory grobowej w przypadku katedry wileńskiej jest mało prawdopodobne ze względu na jej posadowienie, co też przemawia za szerszą kryptą. Cf. wyżej przypis 37.

⁴³ URBANAVIČIUS 2018, s. 29, il. 23, s. 62–70, 93 (il. 177), 262; KITKAUSKAS 2012, s. 223.

⁴⁴ DLUGOSIUS, XI–XII, s. 216; TĘGOWSKI 1999, s. 223–224.

⁴⁵ DLUGOSIUS, XII(1), s. 124; TĘGOWSKI 1999, s. 160, 227.

wyprawił mu uroczyste egzekwie⁴⁶. Według skompilowanej w pierwszej połowie XVI w. tzw. kroniki Bychowca grób zlokalizowany był „w chore na lewoy storone, podle dwerey zakrysteynych”⁴⁷. Informacja o lewej stronie chóru zinterpretowana została przez Teodora Narbutta jako określenie tzw. strony lekcji (epistoły), czyli południowej, co zaowocowało stwierdzeniem, że w katedrze gotyckiej zakrystia miałyby być położona od strony południowej (do czego odniesiemy w dalszym ciągu)⁴⁸.

Jak wyglądała pierwotnie komemoracja Witolda w miejscu jego pochówku? Próbując odpowiedzieć na to pytanie, zmuszeni jesteśmy poruszać się w sferze hipotez przy nader wątych przesłanek źródłowych. Źródła szesnastowieczne (którym dalej poświęcimy więcej uwagi) wskazują, że nagrobne upamiętnienie wielkiego księcia oceniano w czasach ostatnich Jagiellonów jako zbyt skromne względem rangi jego osoby. W odniesieniu do realiów lat trzydziestych XV w. może to oznaczać standardową płytę nagrobną, zamykającą komorę grobową z rytym wizerunkiem zmarłego w rozpowszechnionym typie frontalnego ujęcia postaci stojąco-leżącej. Poza napisem na obrzeżu płyty, identyfikującym osobę i grób, mógł widnieć jakiś zestaw herbów ziemskich (terytorialnych), choćby taki jak na pieczęci majestatowej księcia⁴⁹. Powiązanie miejsca pochówku z ołtarzem skłania też ku przypuszczeniu, że płyta nakrywająca komorę grobową znajdowała się na jednej z nim osi, podobnie jak

⁴⁶ DLUGOSSIUS, XI, s. 305.

⁴⁷ PSRL, XXXII, s. 153 (kronika Bychowca), cf. CITKO 2006, s. 440–441. Zapewne po wielkim pożarze 1419 r. umiejscowienie zakrystii po stronie północnej, gdzie mieściła się w końcu XIV w. (cf. wyżej przypis 22) zostało utrzymane. Umiejscowienie grobu patrona-fundatora, tuż przy wyjściu z zakrystii do prezbiterium, nie jest odosobnione (grób Władysława Łokietka w katedrze krakowskiej, grób książąt mazowieckich w kolegiacie (archikatedrze) warszawskiej (cf. wyżej przypis 37, 42). Pogląd o usytuowaniu dawnej zakrystii po stronie południowej poddał krytyce Piotr Śledziwski. Powołując się na opinię Stanisława Lorenza, wskazał, że pogląd ów skryształizował się pod wpływem informacji zapisanych w wizytacji biskupa Zienkowicza z 1743 r., w której o tzw. kaplicy Januszowskiej (św. Karola Boromeusza) zapisano, że została ona uposażona przez Witolda. Ponieważ w osiemnastowiecznym ołtarzu tej kaplicy znajdowała się statua Michała Archanioła w „Specyfikacji legacyj i funduszów” katedralnych z początku XIX w. zapisano, że owym uposażeniem Witolda był znany z dokumentu z 1429 r. zapis na włości Ihumeńskiej, przy czym utożsamienie ołtarza św. Michała uposażonego na tej włości z kaplicą św. Michała dokonało się w XVII w. (ŚLEDZIEWSKI 1935, s. 1–3), cf. KURCZEWSKI 1916, s. 299 (rok 1727).

⁴⁸ O pożarze 2 lipca 1530 vide: POCIECHA 1958, s. 93; KURCZEWSKI 1910), s. 72 (wzmianka w insercie dokumentu biskupa Pawła Holszańskiego); AT, XIII, nr 129, s. 128 (Zygmunt I do kardynała protektora [1531]): „superiore anno, quando et ecclesia et domus episcopalis cum maiore parte civitatis illius conflagnarunt”), cf. WALAWENDER 1935, s. 305, nr 1544–1546. O interpretacji Narbutta vide niżej, przypis 136.

⁴⁹ Być może jakieś inspiracje w tym względzie pochodziły z krzyżackich Prus (cf. JURKOWLANIEC 2015, s. 260–263, nr 203.1–204.2 (płyta nagrobna i drewniana figura wielkiego mistrza Lutera księcia Brunszwiku (zm. 1335) w katedrze w Królewcu), s. 285–292, nr 234.1–236.3 (płyty nagrobne wielkich mistrzów: Dietricha von Altenburg (zm. 1341), Heinricha Dusemera (zm. 1353) i Heinricha von Plauen (zm. 1429)).

w przypadku grobu i stojącej nad nim tumbę Władysława Jagiełły. Jak wspomniano, można by się spodziewać wyróżnienia grobu Witolda i innych wielkich książąt przy najmniej niską tumbą.

Do ostatnich lat w polskiej i litewskiej literaturze przedmiotu pokutuje zgoła fałszywa informacja, jakoby ponad grobem Witolda wisiała chorągiew z konnym przedstawieniem księcia. Sprawcą tej bałamutnej pomyłki jest Józef Ignacy Kraszewski, który mylnie wskazał przekazy kronikarskie z końca XVI i początku XVII w. jako potwierdzenie istnienia chorągwi⁵⁰. W istocie Kraszewski dokonał bezpodstawnej amplifikacji szczegółów zaczerpniętych z kroniki Marcina Bielskiego w redakcji jego syna Joachima wydanej w 1597 r., w której to o śmierci i pochówku Witolda czytamy:

Także jako na dobrego chrześcianina przystoi wypowiedawszy się i przyjąwszy Pańskie świętości umarł w Trocech, mając już więcej niż 80 lat, lata Pańskiego 1430, i do Wilna przywiezion i tam z płaczem ludzi wszystkich od króla pochowan, jakoż tam jeszcze jest jego własny obraz na koniu obyczajem greckim po staroświecku malowany⁵¹.

Wzmianka o wizerunku występuje również w polskim jedynie wydaniu *Kroniki Sarmacji europejskiej* Aleksandra Gwagnina z 1611 r. („Obraz jego jest i dziś w Wilnie, obyczajem greckim na koniu po staroświecku malowany”) oraz, sformułowana w identyczny sposób, tyle że po rusku, w tzw. kronice litewskiej i żmudzkiej, skompilowanej w końcu XVI i na początku XVII w.⁵² Warto zwrócić

⁵⁰ Bałamutne i legendotwórcze sformułowania Kraszewskiego z jednej tylko strony jego publikacji stały się źródłem kilku błędnych poglądów powtarzanych niekiedy do dziś, stąd też warto je tu obszerniej przytoczyć: „Za czasów Bielskiego widziany był jeszcze w katedrze, nie kamień grobowy lub napis, lecz dawnym zwyczajem chorągiew wyobrażająca Witolda na koniu obyczajem greckim”. Gwagnin i Strykowski wspominają także o tym obrazie na chorągwi. Około roku 1560 zginąć musiała (zapewne w którymś z pożarów) chorągiew, gdyż w tym czasie królowa Bona, za namową i natchnieniem biskupa Waleriana podobno, o wspanialszym dla Witolda pomyślała nagrobku. Stanął on po prawej ręce wielkiego ołtarza [tu powołanie na: KOJAŁOWICZ 1669, s. 138 (cf. KRASZEWSKI 1840, s. 274, przypis 108)] i składał się z marmurowej tablicy i popiersia”. Następnie Kraszewski komentuje i przytacza tekst z tablicy, by stwierdzić: „W roku więc dopiero 1573 przyszło do skutku to wystawienie nagrobku kosztem Bony a staraniem biskupa Waleriana”, po czym zaznacza jeszcze, że pomnik trwał do XVIII w., dopóki nie przystąpiono do odnowy kościoła. W ten sposób Kraszewski niedwuznacznie wskazuje na Wawrzyńca Gucewicza jako sprawcę zniszczenia nagrobka, dodając przekazaną mu legendę, w którą zdaje się wierzyć, „że gdy popiersie gipsowe Samuela Paca przypadkiem się rozbiło, wstawiono na jego miejscu marmurowe z dawnego nagrobku Witolda. Jeśli tak jest, mamy więc choć szczątek jeszcze tego pomnika” (KRASZEWSKI 1840, s. 229). Cf. dalej, przypis 56.

⁵¹ BIELSKI 1597, s. 335.

⁵² GWAGNIN 1611, s. 42, cf. PSRL, XXXII, s. 81 (na temat datowania kroniki litewsko-żmudzkiej, dość ogólnie, ibidem, s. 3–5). W pierwotnym wydaniu *Sarmatiae Europaeae descriptio* (1578), w rozdziale „Magnus Ducatus Lithuaniae”, w którym mowa jest o śmierci Witolda, brak jakichkolwiek szczegółów na temat jego nagrobnego upamiętnienia (GUAGNINUS 1578, k. 19 (Dd2)).

uwagę, że w przypadku wszystkich trzech przywołanych wzmianek samo umiejscowienie wizerunku Witolda w katedrze jest kwestią ich interpretacji, a nie zawarte w nich jednoznaczne stwierdzenia. Mówią one bowiem wprost tyle tylko, że wizerunek znajdował się w Wilnie, co przecież nie musi koniecznie wskazywać na katedrę. Co jeszcze istotniejsze, żadne z tych źródeł ani nie stwierdza, ani nawet nie sugeruje, że nośnikiem owego przedstawienia konnego była chorągiew. Natomiast określenie stylistyki malowidła jako wykonanego „obyczajem greckim”, czyli w manierze bizantyńsko-ruskiej, wskazuje pośrednio raczej na malowidło na desce czy też ścianie niż tkaninie. Brano już pod uwagę możliwość, że wzmiankowane przez Bielskiego przedstawienie Witolda mogło być po prostu jakimś zobrażeniem Pogoni⁵³. Musiałoby jednak ono mieć pewne szczególne cechy bądź szczególne umiejscowienie pozwalające określać je jako przedstawienie Kiejstutowicza. Można się zastanawiać, czy ów konny wizerunek Witolda, który w XVI w. określono jako staroświecki i wykonany w manierze ikonowej — o ile w ogóle znajdował się w katedrze — nie mógł być swego rodzaju odpowiednikiem lubelskiego konnego przedstawienia Jagiełły i czy nie wyobrażał Witolda jako zwycięskiego, cieszącego się łaską Bożą wodza⁵⁴. Na podstawie przytoczonych wzmianek nie sposób jednak tego dowodzić, podobnie jak nie sposób rozstrzygać, czy wizerunek taki byłby fragmentem dekoracji ściennej, czy może malowidłem na desce. Tak czy inaczej brak — co należy raz jeszcze podkreślić — jakichkolwiek podstaw źródłowych do stwierdzenia, że wzmiankowane przez Bielskiego przedstawienie Witolda znajdowało się na chorągwi, a sama obecność malowidła w katedrze nie jest jednoznacznie potwierdzona⁵⁵. Jak wspomniano, fałszywa interpretacja przekazu Bielskiego wprowadzona przez Kraszewskiego w 1840 r. do dziś pokutuje

⁵³ Ostatnio: DOLINSKAS 2010b, cf. TARANDAITE 2010, s. 102.

⁵⁴ Nie można wykluczyć, że tego rodzaju wizerunek (lecz niekoniecznie związany z Wilnem) mógł zainspirować twórcę drzeworytu przedstawiającego Władysława Wawrzeńczyka, który znajdujemy w kronice Bielskiego (BIELSKI 1597, s. 349). Ukoronowany władca został tu upozowany niemal na jeźdźca Pogoni, z tą jednak różnicą, że na lewym ramieniu niesie tarczę bez żadnego godła, w lewym ręku trzyma kopię z zaczepionym na niej proporcem, w prawicy natomiast unosi miecz, trzymając go, niemal poziomo, za głowę. Pod kopytami konia leży proporzec z półksiężycem i gwiazdą. Być może rycina jest reminiscencją jakiegoś zaginionego malowidła. Istotną przesłanką istnienia w katedrze ściennej dekoracji malarskiej, utrzymanej w manierze zbliżonej do bizantyńsko-ruskiej, jest przedstawienie *al secco* Ukrzyżowanego w asystencji Matki Bożej i św. Jana Ewangelisty, odkryte w kryptach pod południową nawą katedry, datowane na pierwszą połowę XV w. (KITKAUSKAS 2012, s. 218, 221, il. 274a; MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2014, s. 123–125).

⁵⁵ Marcin Kromer, charakteryzując Witolda, powoływał się na wizerunek księcia istniejący w Trokach (CROMERUS 1555, s. 434: „statura fuit mediocri, gracili corpore, radere barbam et genas solitus, qualem apud Trocos in templo depictum vidimus”; KROMER 1857, s. 892: „wzrost miał średni, stan ciała subtelny, brodę i policzki goliwał, jakiegom ja sam w kościele trockim malowanego widział”), cf.: [HOMOLICKI] 1841, s. 171; MICKŪNAITĖ 2006, s. 175; MICKŪNAITĖ 2013, s. 13. Późniejsze ślady tradycji związanej z trockim wizerunkiem Witolda uchwyte są w XVIII w., cf.: TARANDAITE 2010, s. 114–116; MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2013, s. 298–299.

w literaturze przedmiotu⁵⁶. Stała się powtarzaną bezkrytycznie i uporczywie, a wbrew źródłom, legendą historiograficzną, podobną dziewiętnastowiecznym legendom katedralnym, dementowanym już przez Michała Homolickiego — czy to tej, jakoby zidentyfikowana dopiero przez niego płyta nagrobna Olbrachta Gasztołda miała być przedstawieniem Witolda⁵⁷, czy też tej, jakoby Wawrzyniec Gucewicz w trakcie przebudowy katedry w końcu XVIII w. miał głowę figury nagrobnej Witolda zamontować w zachowanym do dziś epitafium Samuela Paca (1627), w co chyba skłonny był wierzyć również tak opiniotwórczy Kraszewski⁵⁸. Powtarzanie tych legend w pierwszej połowie XIX w. dowodzi jedynie pewnej trwałości pamięci o Witoldzie, a na pewno pragnienia zmaterializowania jego chyba nieobecnej wówczas w katedrze memorii.

W kontekście dość dobrze rozpoznanego otoczenia grobu Władysława Jagiełły żadne wiarygodne źródła nie pozwalają stwierdzić, że symboliczny, triumfalny kontekst pochówku Witolda mogły w XV w. współtworzyć, jak w przypadku grobu króla Polski, jakiegokolwiek chorągwie wojsk zakonu krzyżackiego (tzw. *banderia Prutenorum*) zdobyte pod Grunwaldem. Wczesne źródła, datowane na lata dwudzieste XV w., sugerują *expressis verbis*, że wszystkie te chorągwie w liczbie 44 (!) zawisły w katedrze krakowskiej, czemu zaprzecza jedynie niewiarygodny przekaz tzw. kroniki Bychowca, wedle którego aż połowa liczby zdobycznych chorągwi miałyby znaleźć się w katedrze wileńskiej⁵⁹.

Jedyną tkaninę dowodnie związaną z grobem i upamiętnieniem Witolda znamy z rachunków wielkksiążęcych Aleksandra Jagiellończyka z 1499 r. Wówczas to, krótko przed przypadającym w końcu października aniwersarzem

⁵⁶ Cf. wyżej przypis 50. W „dużą chorągiew wojenną” z konnym wizerunkiem Witolda wierzył A.H. Kirkor, nieodmiennie przypisując te informacje Bielskiemu i Strykowskiemu (KIRKOR 1882, s. 12), a za nim m.in. W. Zahorski (ZAHORSKI 1904, s. 133) i W. Pociecha (POCIECHA 1958, s. 185), który również, za Kirkorem i Zahorskim, stwierdził bezpodstawnie istnienie „wielkiej chorągwi wojennej”). Przeświadczenie o chorągwi powtórzył również M. Morka (MORKA 2006, s. 423), powołując się na Zahorskiego i Pocięchę. Krytyczny komentarz vide JANICKI 1998, s. 88–89. W literaturze litewskiej fałszywą informację o chorągwi również przywoływano wielokrotnie, vide: ŠINKŪNAITĖ 2000, s. 24; MICKŪNAITĖ 2006, s. 118–119, 136, przypis 20, s. 175; PAKNYS 2008, s. 181; MATUŠAKAITĖ 2009, s. 24; DOLINSKAS 2010b; TARANDAITĖ 2010, s. 102–103.

⁵⁷ Vide: [HOMOLICKI] 1841, s. 140–151, 182; [HOMOLICKI] 1842, s. 91–92, przypis 3, cf. MATUŠAKAITĖ 2009, s. 39–48.

⁵⁸ [HOMOLICKI] 1841, s. 165–173; KRASZEWSKI 1840, s. 229. W przypadku Kraszewskiego wynikało to również z przekonania, że nagrobek Witolda fundacji Bony miał mieć formę popiersia (ibidem, cf. Wyżej, przypis 50). Na temat epitafium Samuela Paca vide MATUŠAKAITĖ 2009, s. 172–175, fig. 218–219. Cf. wyżej przypis 50.

⁵⁹ Cf. JANICKI 2011, s. 134–146, 158–168. Poglądy dawniejszej historiografii na ten temat streszcza V. Dolinskas (DOLINSKAS 2010a, s. 88–90). Triumfalnego kontekstu pochówku Witolda zasadniczo nie współtworzyły odprawiane tradycyjnie jeszcze w XVIII–XIX w. w katedrze nabożeństwa w dniu święta Rozesłania Apostołów, jakkolwiek nic tymczasem nie wiemy o treści wygłaszanych wówczas kazań (cf. *Kaip tai atsitiko Didžiąjame mūšyje* 2010, s. 351–352).

Witolda, wielki książę sfinansował zakup 24 łokci, tzn. ok. 14 metrów bieżących czarnego aksamitu („Item dedi pro XXIII ulnis axameti nigri super sepulcrum Vitholdi, quelibet I sexagena”)⁶⁰. Po odpowiednim szyciu wystarczyłyby one do okrycia płyty nagrobnej czy jakiejś wyniesionej struktury — niskiej tumby lub mensy pobliskiego ołtarza (tak np. okrywano mensę nad grobie Elżbiety Rakuszanki w Kaplicy Świętokrzyskiej), a w każdym razie też do zaaranżowania jakiejś żałobnej dekoracji⁶¹.

W 1484 r. spoczął w katedrze zmarły przedwcześnie, uznawany za świętobliwego i zmarłego w opinii świętości⁶², królewicz Kazimierz Jagiellończyk, a jego śmierć dała ojcu, królowi Kazimierzowi, asumpt do wzniesienia i uposażenia przy katedrze kaplicy pw. NMP. W 1506 r. w krypcie tej kaplicy obok królewicza Kazimierza pogrzebano jego brata — króla Aleksandra Jagiellończyka (wbrew jednak jego wyrażonej w testamencie woli spoczywania w Krakowie)⁶³. Zwłaszcza pochówek Kazimierza Kazimierzowica w osobnej kaplicy, nazywanej potocznie królewską, stworzyć miał szczególną przeciwwagę dla memorii Witolda. W kilkanaście lat po śmierci syna króla Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety z Habsburgów w obrębie stołecznej rezydencji swego dziedzicznego państwa Jagiellonowie mogli zainicjować krzewienie kultu reprezentanta dynastii, by wkrótce wszcząć zabiegi o jego kanonizację, co niewątpliwie miało się przyczynić do wzmocnienia wewnętrznego

⁶⁰ AJS, s. 46.

⁶¹ Jeżeli liczyć łokieć po ok. 59 cm, można założyć, że ok. 14 m bieżących sukna miało zostać podzielonych na dwa płyty o długości ok. 7 m celem szycia ich wzdłuż. Tak przygotowane pokrycie, liczące ok. 7 m długości, pozwoliłoby dokładnie okryć bryłę w rodzaju tumby lub mensę ołtarza. Są to oczywiście jedynie przypuszczenia oparte m.in. na interpretacji przysłówka *super* z cytowanego zapisu w znaczeniu ‘na’, a nie ‘nad’, ‘ponad’. W katedrze krakowskiej formy mens ołtarzowych miały nagrobki królowych Anny Cylejskiej i Elżbiety Rakuszanki. O nagrobku Elżbiety wiadomo, że okrywany był tkaninami. Ustawiano na nim naczynia liturgiczne, a także obraz przedstawiający królową, Kazimierza Jagiellończyka i Kazimierza Kazimierzowica (św. Kazimierza) (vide CZYŻEWSKI, WALCZAK 2000, s. 292). Ostatnio V. Urbanavičius (URBANAVIČIUS 2018, s. 76, 203) uznał, że zakup tkaniny na grób Witolda związany był z przenosinami jego szczątków do nowej komory grobowej. Cf. informacje z roku 1522 dotyczące tkaniny na okrycie grobu żony marszałka hospodarskiego Jerzego Ilinicza (KURCZEWSKI 1916, s. 13; za konsultacje dotyczące tej informacji dziękuję Dr Anastazji Skepyan z Mińska Białoruskiego).

⁶² Według Marcina Kromera: „clarus et ipse sanctitatis opinione” (CROMERUS 1555, s. 633).

⁶³ Według zapisu w roczniku biskupa przemyskiego Jana z Targowiska (zm. 1492) Kazimierz został „sepultus in Vilna in capella, quam pater [eius — przyp. M.J.] eodem anno construxerat” (MPH, III, s. 237, cf. WADOWISZEWSKI 2005, s. 102–103; FERRERI 2016, s. 148. Królewski dokument fundacji aniwersarza za duszę królewicza, wystawiony 27 lipca 1484 mówi jedynie o pochówku w katedrze (KDKDW, I, 2, nr 341, s. 396–397). O następnych pochówkach w dawnej kaplicy królewskiej vide WADOWISZEWSKI 2005, s. 107, 149, 152, cf. STARZYŃSKI 2014, s. 265 (Testament Aleksandra Jagiellończyka) i znamieny komentarz Macieja z Miechowa (MIECHOVIUS 1521, s. CCCLXXI, cf. BIELSKI 1597, s. 502).

i międzynarodowego prestiżu domu panującego⁶⁴. Aleksander VI bullą z 15 maja 1501 udzielił odpustu wszystkim, którzy w określone dni nawiedziliby kaplicę pw. Matki Bożej i świętych Stanisława i Andrzeja, wspaniale wzniesioną i uposażoną („magnifico opere constructa et dotata”) przez króla Kazimierza, w której spoczął jego syn Kazimierz słynący cudami („multis miraculis clarere perhibetur”). W rok później zmarły królewicz określany był jako *divus* lub *beatus*, co wskazuje na wszczęcie pierwszych starań o kanonizację, nie bez przyczyny Aleksandra Jagiellończyka⁶⁵. W 1513 r. Andrzej Krzycki potwierdza obecność woskowych wotów przy grobie Kazimierza, świadczących o jego żywym kulcie⁶⁶. Krzycki, jak sam o tym zapewnia, umieścił przy grobie świątobliwego królewicza poetycką apostrofę jako swego rodzaju wotum⁶⁷. Ten liczący 68 wersów utwór, zgodnie z ówczesną praktyką, mógł zostać wypisany na osobnej pergaminowej karcie lub wymalowany na desce⁶⁸. Poeta wzywał Kazimierza, by orędownał on za swoim bratem królem Zygmuntem i wspierał go w zmaganiach z Moskwą, Tatarami i Wołochami („Affer opem patriae, clarum ne desere fratrem”) ⁶⁹. Planowe starania o kanonizację rozpoczęły się w Rzymie jesienią 1514 r., zaraz po słynnym zwycięstwie pod Orszą⁷⁰. Podczas zjazdu wiedeńskiego w 1515 r. zabiegi te znajdują oddźwięk w kręgu Habsburgów, którzy wykazują w tym względzie pewną wrażliwość, a nawet interesowność⁷¹. W 1517 r., m.in. po petycjach wileńskiej kapituły katedralnej (popartej przez króla) i franciszkanów wileńskich, Stolica Apostolska rozpoczęła proces kanonizacyjny⁷². W 1518 r. historiograf cesarza Maksymiliana I, Jakob Menel, przedstawiał królewicza Kazi-

⁶⁴ WOJTYSKA 1984, s. 201–207; MORKA 2006, s. 386–389; MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2013, s. 30, 34.

⁶⁵ KDKDW, I, 2, nr 488, s. 574–575, cf. WOJTYSKA 1984, s. 201–202.

⁶⁶ CRICIUS 1888, Liber II: *Carmina regalia*, nr XV: *Ad tumulum divi Casimiri, fratris regii, salutatio in primo adventu Vilnam Andreae Cricii inclitae Barbarae reginae Poloniae cancellarii*, s. 54, w. 5–6, ibidem, nr XVI: *Epitaphium*, s. 56, w. 8 (cf. podstawowe przekazy tych utworów w Corpus Cricianum (BK, rkps 243, s. 326–327); *Casimiriana* 2003, nr 46, s. 156–161; MIECHOVIUS 1521, s. CCCXXVII. Do lat dwudziestych XVI w. wotów woskowych i srebrnych znacznie przybyło, co poświadczają akta kapituły wileńskiej, a ich znaczna liczebność potwierdzona jest również dla drugiej połowy XVI w. (WOJTYSKA 1984, s. 223–224; MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2013, s. 35).

⁶⁷ CRICIUS 1888, s. 56, w. 66: „Et figo ad tumulum carmina maesta tuum”; *Casimiriana* 2003, s. 160.

⁶⁸ JANICKI 2002/2003, s. 43–51. Formę pergaminowej karty o wym. 100 x 75 cm z wymalowanym napisem miało epitafium Macieja z Miechowa (zm. 1523) w katedrze krakowskiej, autorstwa Miłkołaja z Wieliczki (PK, II, s. 251–252, cf. MS, s. 24–25).

⁶⁹ CRICIUS 1888, s. 56, w. 57; *Casimiriana* 2003, s. 160.

⁷⁰ Vide WOJTYSKA 1984, s. 203–207, cf. list Paulo Planci do Zygmunta I, Rzym, 15 I 1515 (AT, III, nr 439, s. 322–323; *Casimiriana* 2003, nr 47, s. 162).

⁷¹ Cf. AT, III, nr 546, s. 401; *Casimiriana* 2003, nr 49, s. 164; WOJTYSKA 1984, s. 200, 213–214; MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2013, s. 30.

⁷² VMPL, II, nr 401, s. 274, nr 400, s. 373–374, nr 396, s. 367; AR, nr 29, s. 81; AT, IV, nr 317, s. 256, cf. *Casimiriana* 2003, nr 50–52, s. 164–172, nr 54–55, s. 174–176; WOJTYSKA 1984, s. 208–211.

mierza jako Habsburga⁷³. Wkrótce natomiast do przedkanonizacyjnej hagiografii Jagiellończyka, spisanej z miejscowych relacji przez legata papieskiego Zachariasza Ferreriego w 1520 r. (a wydanej w Krakowie w roku następnym), weszły opowieści o błogosławionym Kazimierzu, niesłusznie dotąd niekanonizowanym, który jest „szczególnym opiekunem naszego [tj. Litewskiego — przyp. M.J.] narodu i patronem tej ojczyzny [Litwy — przyp. M.J.]⁷⁴”, chroniącym ją przed atakami Moskwy i wspierającym wojska litewskie w walce ze schizmatykami⁷⁵. Jak podkreślał Ferreri, ta opieka wywołała wręcz naciski litewskich wodzów i możnych na Zygmunta I, by zabiegał on w Stolicy Apostolskiej o wpisanie Kazimierza w poczet świętych⁷⁶. Znamienne przy tym, że Ferreri, prawdopodobnie odpowiednio pouczony, wyekspozował jeszcze dodatkowy, a tak ważny dla Litwy etnogenetyczny i zarazem nobilitujący aspekt kanonizacji Jagiellończyka. „Niech cieszy się wielka i sławna Italia, skąd pochodzi wspaniała szlachta litaliańska i litewska, z której wywodzi się Kazimierz, gdzie ma swój dawny rodowód!”⁷⁷.

Związane z kultem Kazimierza nowe treści ideowe o walorze tyleż religijnym, co dynastyczno-państwowym wysuwały się przed tradycję Witolda jako „niezwyciężonego księcia”, głównego krzewiciela chrześcijaństwa w Litwie i dobrodzieja katedry. Tymczasem jednak zapisy z użyciem takich właśnie epitetów Witolda, a zarazem z zupełnym pominięciem zasług Jagiełły, zawarto w statutach kapituły wileńskiej, których główny zrab zredagowany został pomiędzy 1515 a ok. 1522 r., czyli po części już w okresie episkopatu Jana z Książąt Litewskich (1519–1536), który w 1521 r. wpłynął na kapitułę, by ta odnowiła pamięć liturgiczną Kiejstutowicza⁷⁸. Statut 42, poświęcony dziennemu wyżywieniu członków kapituły, w pierwszych słowach wystawia Witolda jako pierwotnego sprawcę i krzewiciela chrześcijaństwa w Litwie („*felicis recordationis divus Vitowdus, primus vineae*

⁷³ MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2013, s. 34.

⁷⁴ FERRERI 2016, s. 153 (tłum. K. Gara).

⁷⁵ FERRERI 2016, s. 154. To zapewne nawiązanie do legendy utrwalonej przez Bernarda Wapowskiego w jego kronice o tym, jak przed przeprawą przez Dźwinę pod Połockiem w 1518 r. zjawił się młodzieniec na białym koniu (uznany potem przez wszystkich za św. Kazimierza), który miał wskazać bród i umożliwić zwycięski atak na Moskwiczinów (WAPOWSKI 1874, s. 156, cf. WOJTYSKA 1984, s. 187–188, 204–205, 216, 224). Ikonograficzna aktualizacja tych wątków legendy św. Kazimierza objawiła się m.in. w dekoracji figuralnej kaplicy św. Cerboniusza w kościele św. św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie. Ukazana tam została interwencja św. Kazimierza pod Połockiem, a cud interwencji świętego przeciw wojskom moskiewskim miał się powtórzyć również w 1654 r. w Różance. Przedstawienie św. Kazimierza w kaplicy św. Cerboniusza było oczywistą dla współczesnych aluzją do roli Michała Kazimierza Paca w uwolnieniu Wilna od okupacji moskiewskiej w 1660 r. (CZYŻ 2008, s. 214–215).

⁷⁶ FERRERI 2016, s. 154.

⁷⁷ FERRERI 2016, s. 167 (tłum. K. Gara), cf. *ibidem*, s. 166: „*Gaudeat inclyta et speciosa Italia, ex qua et Litalianica et Lituanica excoelsa nobilitas unde Casimirus oriundus est, primoevam accoeipit originem. Laetetur ampla et spatiosa Sarmatia*”, cf. *ibidem*, s. 134–135.

⁷⁸ Cf. KURCZEWSKI 1910, s. 309–310.

Christi in hoc Magno Ducatu Lituaniae auctor et propagator”⁷⁹). Statut 64 natomiast, dotyczący odnowienia zaniedbanej i zaniechanej liturgicznej memorii księcia, odprawianej co kwartał, a ustanowionej przez niego samego w 1430 r.⁸⁰, znowu służy go jako zasłużonego chrystianizatora Litwy („cum felicis recordationis christianissimus et invictissimus princeps Vitoudus hoc innelyto Magno Ductau Lituaniae ad viam veritatis fidei orthodoxae reducto, cultum divinum et caeremonias auxerit et propagaverit ecclesiasque notabiles fundaverit et bene dotaverit ac alia praeclara religionis et pietatis monumenta posteritati reliquerit”⁸¹). Odnowiona cokwartalna memoria liturgiczna według statutu nie obejmowała już obydwu małżonek Witolda, o których wspomina dokument wielkiego księcia z 1430 r.⁸² Według streszczeń akt kapituły, sporządzonych przez kanonika Mamerta Herburta 2 października 1522 r., przypomina, że wszyscy członkowie kapituły mieszkający w Wilnie powinni uczestniczyć w „aniwersarzach i egzekwiach szczęśliwej pamięci Witolda wielkiego księcia litewskiego i katedry pierwszego fundatora, które trzykroć w tygodniu, co kwartału uroczyste w każdym roku obchodzone być mają”⁸³. W ten sposób tradycja Witoldowa, co najmniej konkurencyjna względem Jagiełłowej w odniesieniu do zasług chrystianizacyjnych i statusu państwowości litewskiej, została w katedrze podtrzymana i na pewien czas umocniona wobec wznoszącego się kultu królewicza Kazimierza — wnuka Władysława Jagiełły.

Zniszczenia spowodowane wielkim pożarem w lipcu 1530 r. objęły miejsce pochówku Witolda i ołtarz św. Michała. Jak wiadomo, w 1534 r. Bernardino de Gianotis (zm. 1541) zawarł z biskupem Janem z Książąt Litewskich umowę, w której zobowiązał się odbudować zniszczoną katedrę wileńską w ciągu pięciu lat, tj. do roku 1540 (licząc od 1536)⁸⁴. Równolegle z odbudową samej kaplicy królewskiej, której patronował Zygmunt I (o czym dalej), inicjatywę godnego upamiętnienia wielkiego księcia podjęła tymczasem królowa Bona Sforza. 26 września 1535 (a więc na prawie

⁷⁹ *Statutai* 2015, s. 319, nr 42.

⁸⁰ KDKDW, I, 1, nr 109, s. 136; *Vitoldiana* 1986, nr 40, s. 49.

⁸¹ *Statutai* 2015, s. 329, nr 64.

⁸² Cf. *Statutai* 2015, s. 166–167.

⁸³ ACECV, I, nr 115, s. 67 (*De anniversario Vitoldi*). W wypisach Mamerta Herburta z akt kapituły pod 1 października 1522 czytamy, że kanonicy bez udziału księcia biskupa Jana podjęli pewne uchwały dotyczące wynagrodzenia za udział w aniwersarzach i egzekwiach za „szczęśliwej pamięci Witolda wielkiego księcia litewskiego i katedry pierwszego fundatora [...], które trzykroć w tygodniu co kwartału w każdym roku obchodzić się powinny oprócz tychże dni refekcyi przypadających” (BCz, rkps 3516, s. 27–28, cf. KURCZEWSKI 1916, s. 12 (o powracającej od XVI do początku XIX w. sprawie aniwersarza Witolda (a w latach 1736 i 1748 także Jagiełły), vide ibidem, s. 45, 151, 179, 180, 299, 301, 311, 331, 413); odnośny fragment aktu cytuje J.I. Kraszewski (KRASZEWSKI 1840, s. 274, przypis 107), cf. [HOMOLICKI] 1841, s. 47–48).

⁸⁴ KURCZEWSKI 1910, s. 107–109. Umowa odnowiona została w 1536 r. z nowym biskupem wileńskim — Pawłem Algimundem Holszańskim (KOZAKIEWICZOWA 1959, s. 158; KOZAKIEWICZOWA 1984, s. 83). Cf. wyżej przypis 48.

miesiąc przed aniwersarzem księcia) wysłano z Krakowa do Wilna dzieło rzeźbiarskie określone w rachunkach jako „imago marmorea ducis Vitoldi”⁸⁵. Wykonawcą był prawdopodobnie kierujący odbudową katedry Bernardino de Gianotis⁸⁶. Jeśli ta atrybucja jest słuszna, należy uznać, wzięwszy pod uwagę datę wysłania dzieła do Wilna, że artysta kończył pracę nad pomnikiem Witolda w okresie, gdy 30 lipca 1535 podpisał w Krakowie umowę na nagrobek Stanisława Lasockiego (zm. 1534), przeznaczony do kościoła w Brzezinach⁸⁷. Całopostaciowe zapewne przedstawienie mogło być utrzymane w typie, który w katedrze wileńskiej reprezentuje późniejsze dzieło Bernardina, czyli wspomniana płyta Olbrachta Gasztołda (zm. 1539). W skompletowanym niedługo po 1550 r. zbiorze twórczości Andrzeja Krzyckiego i innych poetów neolacińskich dworu Zygmunta I (tzw. Corpus Cricianum), w tym również inskrypcji powstających z fundacji pary królewskiej, na karcie 380 znajdujemy wspomniany napis z fryzu renesansowego baldachimu nagrobka Władysława Jagiełły fundacji Zygmunta I, a poniżej najdawniejszy, nierozpatrywany dotychczas przekaz inskrypcji z marmurowego nagrobka Witolda, ufundowanego przez królową Bonę (il. 1):

In sepulcro marmoreo Vitoldi magni | Litanorum ducis |

Bona Sphortia Regina Polonie etc., que Lituaniam | nutantem, non minore animi
magnitudine quam prudentia | stabilivit et flori pristino restituit: Alexandro | Witoldo

⁸⁵ Zapisy źródłowe opublikował, niestety fragmentarycznie, Władysław Pocięcha (POCIECHA 1958, s. 255, przypis 114). Zawierająca je księga rachunkowa, oznaczona sygnaturą „2-16” przechowywana w dziale XIX („Akta ekonomii, kameralne i solne”, zwanego też w skrócie „Żupy solne”) Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, została zniszczona w czasie II wojny światowej (cf. KARWASIŃSKA 1957, s. 79, 90–93, gdzie również informacje o zainteresowaniu, jakie m.in. ta księga rachunkowa rozbudziła dopiero po 1927 r., kiedy to została rozpoznana w dziale zawierającym rachunki żupne). W przygotowaniu transportu pomnika do Wilna brał udział szafarz królowej Bony, Stanisław Garnkowski (POCIECHA 1958, s. 255, przypis 114; POCIECHA 1949, s. 99). Osobnego sprawdzenia wymaga, czy zachowana spuścizna Władysława Pocięchy nie zawiera obszerniejszych aniżeli opublikowane wypisów dotyczących upamiętnienia Witolda.

⁸⁶ W. Pocięcha przypuszczał, że wykonawcą nagrobka mógł być Bernardino de Gianotis lub Giovanni Cini ze Sieny (POCIECHA 1958, s. 185). Za autorstwem Bernardina de Gianotis opowiedział się M. Morka (MORKA 2006, s. 424). M. Matuśakaitė próbuje łączyć nagrobek z G.M. Mosca Padovanem (MATUŠAKAITĖ 2009, s. 50; cf. TARANDAITĖ 2010, s. 107). Helena Kozakiewiczowa w obydwu swoich pracach dotyczących działalności spółki rzeźbiarsko-architektonicznej Bernardina de Gianotis i Jana Ciniego ze Sieny w ogóle nie omawia kwestii nagrobka Witolda (cf. KOZAKIEWICZOWA 1959, s. 151–174; KOZAKIEWICZOWA 1984, s. 80–92; cf. MORKA 2006, s. 424). M. Morka, zasugerowany błędną datą wyekspediowania nagrobka z Krakowa do Wilna (rzekomo w 1539), która zapewne skutkiem błędu zecerskiego pojawiła się w pracy K. Hartleba (HARTLEB 1938, s. 28), słusznie dementował możliwość przygotowania w odstępie czterech lat dwóch posągów do nagrobka wielkiego księcia (MORKA 2006, s. 424).

⁸⁷ Cf. KOZAKIEWICZOWA 1984, s. 83.

duci, de patria sua optime merito, posuit, miserta quod cuius gloria per universon orbem clara esset, eius ossa non pro dignitate condita iacerent | M. D. XXXV.⁸⁸

Treści inskrypcji ułożone zostały w porządku odwróconym względem tradycyjnego, który zakłada podanie najpierw imienia tego, któremu pomnik poświęcono, wraz z dołączoną laudacją (*dedicatio ac laudatio*) i zarazem ukazaniem ogromu straty w osobie zmarłego (*iacturae demonstratio*), a dopiero potem wymienienie sprawcy powstania napisu i pomnika (subskrypcja fundatorska). Jakkolwiek więc napis zasadniczo poświęcony jest Witoldowi, to w pierwszym rzędzie upamiętnia królową-fundatorkę. Tekst rozpoczyna imię Bony oraz podkreślenie jej zasług dla „umocnienia” „chwiejącej się Litwy” i „przywrócenia jej do dawnej świetności”. Dopiero potem następują treści dotyczące Witolda i jego upamiętnienia, dotych-

⁸⁸ BK, rkps 243 (tzw. Corpus Cricianum), k. 380. Ten podstawowy rękopis zbioru listów, poezji i inskrypcji autorstwa Andrzeja Krzyckiego i innych poetów dworu Zygmunta I został skompletowany przez Stanisława Górskiego w latach pięćdziesiątych XVI w. i pozostawał w jego rękach zapewne do jego śmierci w 1572 r. Jest on przodkiem sporządzonej przez Górskiego drugiej redakcji zbioru, polegającej na uporządkowaniu tekstów w działach tematycznych. Jeden z rękopisów tej redakcji, zawierający jedynie utwory Krzyckiego, należał w 1551 r. do archidiakona wileńskiego Józefa Jasińskiego (rękopis ten przed II wojną światową przechowywany w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich w Warszawie został spalony przez Niemców w 1944 r.). Poza innymi zaginionymi rękopisami zachowało się siedem reprezentujących tę redakcję, w której wyróżnia się starszą grupę przekazów (A). Należą do niej kodeksy następujących bibliotek: Ossolińskich (dalej: BO), rkps 2304, Raczyńskich (dalej: BR), rkps 61, BR, rkps 212, Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu (dalej: BSDS), rkps Ł 1688 (cf. uwagi Jacka Wiesiołowskiego w: KrkpsBK, II, s. 271–272, 305–306; JANICKI 2002/2003, s. 43–44; WOJ-TOWICZ 2002, *Appendix; Próba ustalenia stemmy codicum „Corpus Cricianum”*, s. 186–214, gdzie autor proponuje nieco inne określenie zależności przekazów niż J. Wiesiołowski, przy czym jest ono oparte na nie zawsze właściwym datowaniu rękopisów (np. rękopisu BR 61 jako siedemnastowiecznego, gdy na oryginalnej karcie tytułowej nosi rok 1568)). Do grupy II A rękopisów należy zapewne również dołączony rękopis z dawnej biblioteki Schaffgotschów (Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), akc. 4793). J. Wiesiołowski określił epitafium Witolda jako tekst dopisany do zbioru Corpus Cricianum (KrkpsBK, II, s. 244, nr 607). Podajemy tu lokalizację epitafium Witolda w wymienionych rękopisach redakcji II A, w których podobnie jak w prymarnym rękopisie BK 243 tekst ten występuje po napisie z baldachimu nagrobka Władysława Jagiełły, z powtórzeniem w tekście tego ostatniego napisu charakterystycznego błędu w dacie („1404” zamiast „1434”): BO, rkps 2304, k. 135; BR, rkps 61, k. 131 (z nagłówkiem: „In sepulchro marmoreo Vitoldi magni ducis Lituaniae fratris regis Jagellonis principis victoriosi”, z błędem: „Lituaniam mutantem” zamiast „nutantem” i z dopiskiem pod tekstem: „Vilnae in ecclesia cathedrali”), BR, rkps 212, k. 336v–337 (jest to spisana kancelarską końca XVI, początku XVII w. być może kopia poprzednio wymienionego rękopisu BR 61 bądź przekaz pochodzący z tego samego, co on źródła; świadczą o tym identyczne cechy przekazu, jak wspomniane przy tamtym rękopisie); BSDS, rkps Ł 1688, s. 250 (z nadpisaniem w dacie rocznej *o po V* (na oznaczenie końcówki liczebnika porządkowego *quinto*); BN, rkps akc. 4793, k. 44. Większość wtórnych kopii Corpus Cricianum z XVII w., których tu nie wymieniam, również tekst epitafium Witolda zawiera. Wśród nich warto zwrócić uwagę na przekaz w rękopisie BK 244, s. 160 z odmiankami, które jednak mogą wynikać ze znacznej swobody kopisty w traktowaniu tekstów (cf. KrkpsBK, II, s. 306), vide także kopię z XIX w. (BK, rkps 481, k. 2–2v).

czas — jak zaznaczono w napisie — niestosownego względem zasług tak wielkiego księcia i jego sławy w całym świecie. Wskazuje to, jak wspomnieliśmy, na względną skromność pierwotnej memorii Witolda, która prawdopodobnie przez stulecie po śmierci księcia zasadniczo nie zmieniła wyglądu. W swej wymowie inskrypcja, odwołująca się do pielęgnowanej przez elity litewskie tradycji rozkwitu państwa pod rządami Kiejstutowicza, przede wszystkim gloryfikowała szczególnie królową Bonę jako tę, która pod względem zasług dla Litwy miała stanąć na równi z Witoldem⁸⁹. Nie ulega w każdym razie wątpliwości, że omawiana inskrypcja nagrobna jest przejawem propagandy władzy Bony jako wielkiej księżnej. W owym czasie skupiała ona na Litwie wokół siebie stronnictwo, do którego należał biskup Jan z Książąt Litewskich⁹⁰. Autorem tekstu inskrypcji, tak pochlebnej dla królowej, był zapewne sam Krzycki, przy czym nie można wykluczyć, że również Bona, biegle władająca łaciną, mogła wpłynąć przynajmniej na układ i ostatecznie na wydźwięk treści napisu. Poza niezwykłym wyeksponowaniem osoby fundatorki zadaniem inskrypcji była identyfikacja wizerunku, przy czym być może — zgodnie z epigraficzną pragmatyką — obszerniejszą słowną prezentacją zasług tak wybitnej i powszechnie znanej postaci jak Witold uznano za zbędną. Pod względem zwięzłości laudacji sławnego zmarłego epitafium Witolda zbliża się w każdym razie do inskrypcji z baldachimem nagrobka Jagiełły, która zresztą towarzyszy epitafium Witolda w pozostałych przekazach rękopiśmiennych Corpus Cricianum. Nie ma powodu, by sądzić, że tekst inskrypcji z 1535 r. nie został wykuty, a to choćby z tego względu, że twórca i redaktor rękopisu — Stanisław Górski, zawarte w nim, również niezrealizowane epigraficznie warianty planowanych napisów oznaczał na marginesie adnotacją „non sculptum/-ta”⁹¹. Wprawdzie ostatnie słowa cytowanego napisu wspominają o szczątkach Witolda, pochowanych dotychczas niestosownie względem jego rangi i sławy, należy jednak zwrócić uwagę, że słowa te nie są tak jednoznacznym stwierdzeniem związku pomnika z miejscem pochówku, jaki wyraża tradycyjna formuła „hic iacet/quiescit”. Wobec szeregu wątpliwości związanych z umiejscowieniem pomnika w kościele można, a nawet należy zastanowić się czy był on nagrobkiem *sensu stricto*, tzn. w miejscu spoczynku, czy może raczej pomnikiem-cenotafem (*tumulus honorarius, inanis*) usytuowanym w odpowiednio eksponowanym miejscu, niekoniecznie identycznym z rzeczywistym miejscem pochówku.

⁸⁹ Taki układ treści napisu, wysławiający przede wszystkim fundatorkę, szczególnie nie dziwi, vide inskrypcję fundacyjną zamku w Barze na Podolu z 1537 r. (BK, rkps 243, k. 355, cf. BALIŃSKI, LIPIŃSKI 1845, II, 2, s. 1035).

⁹⁰ Charakterystykę poczynań Bony w Wielkim Księstwie i jej stosunków z tamtejszymi elitami przedstawił z uwzględnieniem wyników nowszych badań Grzegorz Błaszczyk (BŁASZCZYK 2002, s. 85–90).

⁹¹ Vide BK, rkps 243, np. k. 354v i 355v (niezrealizowane warianty napisów na zewnętrzne ściany kaplicy Zygmuntońskiej przy katedrze krakowskiej i arsenał królewski). Można przypuszczać, że treść napisu z nagrobka Witolda odpisał Górski jeszcze w Krakowie, przed wyeksponowaniem pomnika do Wilna.

Jak zatem prawdopodobnie wyglądało upamiętnienie Witolda ufundowane przez królową Bonę? Zakładając, że było dziełem Bernardina de Gianotis, można sądzić, że stanowiło strukturę w rodzaju przyściennego nagrobka pulpitowego w obramieniu architektonicznym, przypominającą takie realizacje artysty, jak pomnik ostatnich książąt mazowieckich w kolegiacie (dzisiejszej archikatedrze) warszawskiej, nagrobki kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego w kolegiacie w Opatowie (przed. 1532) lub wspomniane — Stanisława Lasockiego w Brzezinach (rozpoczęty w 1535 r.) i późniejszy kanclerza Olbrachta Gasztołda (zm. 1539) w katedrze wileńskiej⁹². Jeżeli przypuszczamy, że wyobrażenie Witolda nie wyłamywało się z zastosowanej w tych nagrobkach konwencji frontalnego ujęcia postaci zmarłego, stanowiącej w znacznej mierze kontynuację tradycji późnośredniowiecznych przedstawień nagrobnych, warto zastanowić się nad możliwością zastosowania, ze względu na rangę zmarłego, tumbi, na której płyta z wizerunkiem ułożona została płasko, gdy tablica z inskrypcją znajdowała się na jednym z boków⁹³. Nie sposób przy tym wykluczyć jakiegoś rodzaju archaizacji przedstawienia, jak również zastosowania programu heraldycznego.

W literaturze przedmiotu utrzymuje się przekonanie pochodzące od Kraszewskiego, a utrwalone przez innych dziewiętnastowiecznych badaczy wileńskich starożytności, nieznających ani rachunków za wykonanie płyty nagrobnej, ani przekazu inskrypcji z Corpus Cricianum, że pomnik ufundowany przez królową ustawił w katedrze dopiero biskup Walerian Protasewicz w 1573 r.⁹⁴ Istotnie nie sposób wykluczyć tego, że sprowadzony do Wilna w 1535 r. nagrobek został zainstalowany dopiero po niemal czterdziestu latach. Upamiętnienie Witolda, mimo fundacji Bony, mogło do początku lat siedemdziesiątych XVI w. pozostawać niewystarczająco eksponowane, skoro tak skądinąd wrażliwy na szczegóły kultury materialnej Maciej Strykowski — jak wolno przypuszczać — wykazał pewną dezorientację w odniesieniu do miejsca ostatniego spoczynku nie tylko zresztą Witolda. Wskazują na to niemal jednobrzmiące

⁹² Nagrobek książąt mazowieckich przypisywany jest Bernardinowi de Gianotis na podstawie wzmianki o wykonaniu przez Włocha i cech stylistycznych, cf. KZSPsn, XI, 1, s. 197. Na temat dzieł rzeźbiarskich Bernardina vide: KOZAKIEWICZOWA 1959, s. 151–174; KOZAKIEWICZOWA 1984, s. 81–92; MATUŠAKAITĖ 2009, s. 39–48. Typ nagrobka pulpitowego w kontekście nagrobka biskupa Jana Konarskiego (1521) w jego kaplicy przy katedrze krakowskiej i wzorowanych na nim innych, częściowo zachowanych realizacji, omówił ostatnio Marcin Fabiański (FABIAŃSKI 2020, s. 43–52).

⁹³ Cf. uwagi Mariana Morełowskiego (MOREŁOWSKI 1931, s. 77).

⁹⁴ KRASZEWSKI 1840, s. 229 (cf. w niniejszym tekście przypisy 50); ZAHORSKI 1904, s. 133; CYWIŃSKI [1933], s. 21–23. Z reminiscencjami tego poglądu, utrwalonego przez Zahorskiego wraz z przekonaniem, że pomnik Witolda miał formę popiersia, zmagął się jeszcze M. Morka (MORKA 2006, s. 424). V. Urbanavičius, nie znając omawianego tu przekazu inskrypcji, wyraził w streszczeniu swojej monografii przekonanie, że Bona ufundowała nagrobek „po powrocie do Włoch”(!), jakkolwiek stwierdził przy tym, że miał on zostać sprowadzony do Wilna w 1535 r. Zarazem też zastanawiał się, kiedy szczątki zostały przeniesione do ufundowanego przez Bonę „sarkofagu” (URBANAVIČIUS 2018, s. 72–73, 203–204).

uwagi kronikarza, zawarte zarówno w jego dziele *O początkach...*, jak i w *Kronice polskiej, litewskiej, żmojdzkiej i wszystkiej Rusi...* (1582). Strykowski w obydwu tych pracach, podając informację o śmierci Kiejstutowicza, nie wspomniał o usytuowaniu jego grobu. Uczynił to dopiero przy okazji kwestii pogrzebu Aleksandra Jagiellończyka, stwierdzając, że król wbrew swojej woli został pochowany w Wilnie, w kaplicy, w której spoczywał św. Kazimierz, „i gdzie przedtym Witold, niż [tj. zanim — przyp. M.J.] jego kości Walerian biskup Wileński przeniósł, leżał, także Sigmunt i jego syn Michajło i Swidrigajło książęta”⁹⁵. Informację tę powtórzył Joachim Bielski w 1597⁹⁶. Akt ponownego uposażenia mansjonarzy kaplicy Matki Bożej, zniszczonej przez pożar w 1530 r. („per ignis voraginem dirutam et cum omnibus ornamentis, universa supellectili atque privilegiis absumptam”), wystawiony przez Zygmunta I w Wilnie 29 maja 1534 wymienia jedynie jako spoczywających w kaplicy braci króla — Kazimierza i króla Aleksandra⁹⁷. W latach 1545 i 1551 przybyły tam pochówki żon Zygmunta Augusta. Informację Strykowskiego powtarzano aż do lat osiemdziesiątych XIX w., kiedy to Adam Honory Kirkor uznał ją za mylną⁹⁸. Niewątpliwie w 1573 r., za sprawą biskupa Waleriana Protasewicza, nastąpiła nowa aranżacja upamiętnienia Witolda⁹⁹. Świadczy o tym inskrypcja przekazana w *Monumenta Sarmatarum* Szymona Starowolskiego, zniszczona zapewne w trakcie najazdu moskiewskiego w XVII w. i, jak wiadomo, odtworzona w 1853 r. (z odpowiednim okolicznościowym dodatkiem) na epitafium z fundacji Eustachego Tyszkiewicza, wiszącym do

⁹⁵ STRYKOWSKI 1582, s. 706 (cyt. w transkrypcji), cf. STRYKOWSKI 1978, s. 598.

⁹⁶ BIELSKI 1597, s. 503 (informacja ta nie występuje w odnośnym miejscu w trzecim wydaniu kroniki Marcina Bielskiego (BIELSKI 1564, k. 403v). Powtórzył ją natomiast J.I. Kraszewski (KRA-SZEWSKI 1840, s. 230), cf. [HOMOLICKI] 1841, s. 181 (przypis).

⁹⁷ KURCZEWSKI 1910, s. 115–117.

⁹⁸ Informacje te, powtarzane następnie przez Michała Balińskiego i Łukasza Gołębiowskiego, demontował A.H. Kirkor (KIRKOR 1882, s. 14, przypis 8). Tradycję Strykowskiego o spoczywaniu szczątków Witolda w kaplicy królewskiej podtrzymał natomiast Piotr Śledziwski (ŚLEDZIEWSKI 1935, s. 3).

⁹⁹ Z akt kapituły wileńskiej wiadomo, że 1 października 1573, a więc niespełna miesiąc przed anwersarzem Witolda, biskup Walerian Protasewicz, przewodnicząc obradom kapituły, dopominał się o *Requiem* dla wielkiego księcia. Jak czytamy w dziewiętnastowiecznym streszczeniu akt kapituły zredagowanym przez Mamerta Herburta — „na dopominanie się pasterskie o mszy najjaśniejszego (*illrmi*) Wytolda wielkiego księcia Litwy, zwanej *Requiem*, że się już od dawna zaniedbała i aż dotąd zaniedbuje, aby kapituła korzystając z jego [tj. Witolda — przyp. M.J.] funduszu trzeciej części Ihumenia, o teże mszy za duszę tak wielkiego swego dobroczyńcy przywróceniu pomyśliła, przyrzekli mu nad tem się naradzić. Po wyjściu więc z sesji JW. Pasterza, przyzwawszy księży penitencjarzów: Jakuba Świderskiego, Antoniego Jelyńskiego i poddzikaniego [...] Jakuba Młyńskiego, od 37 lat mniej więcej przy tej katedrze mieszkających, wypytywano ich, jakby taż msza rekwiálna Witoldowska ustała? Którzy opowiedzieli, że czterech młodzieńców z teże szkoły katedralnej wiele(?) śpiewali podczas tej mszy, za opłatą każdemu z nich za kwartał po 12 gr, [...] a nadto im codziennie dawano we dworze biskupim każdemu po jednej porcji mięsa, chleba i piwa na czym oni przestawali zupełnie. I tyle tylko ciż księża zeznali. O którym ich zeznaniu i JW. Pasterza przez kogo z członków zawiadomić postanowiono” (BCz, rkps 3516, s. 230, cf. KURCZEWSKI 1916, s. 57).

dziś w miejscu wskazanym przez Michała Homolickiego, Mikołaja Malinowskiego i Mamerta Herburta¹⁰⁰:

Bona Sphortia regina Poloniae etc.,
inclito principi Alexandro Vitoldo magno duci Lithuaniae de Patria sua optime merito et rerum gestarum gloria per universum orbem claro, dum viveret lapidem hunc paravit. Valerianus demum episcopus Vilmensis benefactori templi huius monumentum hoc altari eius apposuit ossaque eius, ante non pro dignitate servata, in eo conclusit anno Domini M. D. LXX III.¹⁰¹

Napis ten powtarza większość sformułowań inskrypcji z 1535 r., przy czym, co znamienne, pominięto w nim ową przesadną laudację samej Bony, odbieraną być może jako niestosowną, zachowując przy tym frazę o poprzednio nie dość godnym pochówku wspaniałego władcy. Inskrypcja mówi zarazem o „przystawieniu” monumetu wielkiego księcia, który ufundowała za życia królowa Bona („dum viveret”), do ołtarza określonego jako „jego ołtarz”, tzn. Witolda („altari eius apposuit”¹⁰²), i o pochowaniu w tak zaaranżowanym pomniku szczątków Kiejstutowicza („in eo conclusit”). Łacińskie *aponere* nie musi oznaczać ścisłego przystawienia do siebie dwóch obiektów, a jedynie postawienie jednego w pobliżu drugiego, tzn. w rozpatrywanym przypadku nie musi oznaczać zespolenia struktury pomnika z ołtarzem. A jeżeli jednak tak miało być, trzeba zapytać: w jakim kształcie? w jaki sposób? i oczywiście gdzie? W interpretacji cytowanej inskrypcji mniej prawdopodobne wydaje się odniesienie sformułowania „in eo conclusit” do samego ołtarza jako miejsca złożenia szczątków, co wymagałoby jakiejś adaptacji, jeżeli miałyby one zostać umieszczone w stipesie albo pod jego stopniami¹⁰³. Gdzie w takim razie miałyby się znaleźć w 1573 r. przynajmniej sama płyta z najprawdopodobniej całopostaciowym wizerunkiem Witolda, wykonany w wysokim reliefie (jeżeli, jak wiele na to wskazuje,

¹⁰⁰ W 1853 r. pomnik (w formie epitafium) z fundacji Eustachego Tyszkiewicza, wykonany przez wileńskiego rzeźbiarza Józefa Kozłowskiego, „stanął na dawnym miejscu, które zostało z zupełną pewnością określone przez profesora Michała Homolickiego, historyka Mikołaja Malinowskiego i prałata Mamerta Herburta” (ZAHORSKI 1904, s. 135; na temat całej nowej memorii Witolda, na którą złożyły się oprócz tablicy całopostaciowy wizerunek pochodzący z Brześcia Litewskiego i niewielki obraz maryjny w neogotyckiej ramie, vide: KIRKOR 1882, s. 21–24; ZAHORSKI 1904, s. 134–138; KURCZEWSKI 1916, s. 495, 505–506; cf. *Kaip tai atsitiko Didžiajame mūšyje* 2010, s. 353–354. Osobnym świadectwem postrzegania roli Witolda w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego jest akt fundacji nowego epitafium, wystawiony przez Eustachego Tyszkiewicza 1 czerwca 1853 (vide *Kaip tai atsitiko Didžiajame mūšyje* 2010, s. 354 (reprodukcja dokumentu)).

¹⁰¹ MS, s. 228 (tekst podajemy w transkrypcji, modernizując interpunkcję i nie odwzorowując układu napisu w siedemnastowiecznym druku, raczej nieodpowiadającego układowi oryginalnej inskrypcji).

¹⁰² Nieporozumieniem jest tłumaczenie zaimka *eius* w tej frazie w formie żeńskiej „jej”, jako rzekomo odnoszącego się do królowej Bony („pomnik ten w jej ołtarzu umieścił”), zaproponowane w edycji IEV, s. 48.

¹⁰³ Cf. MORELOWSKI 1931, s. 10–11, 77.

była dziełem Bernardina de Gianotis)? W pozycji antependium? Musiałaby zatem pasować swym rozmiarem do stipesu. Zważywszy skalę samej płyty z wizerunkiem Olbrachta Gasztołda (223 x 119 cm)¹⁰⁴, zachowanego w katedrze dzieła Bernardina, trudno zakładać, że płyta Witolda z 1535 r. mogłaby w 1573 r. być dopasowywana do stipesu istniejącego ołtarza bez poważnych zabiegów adaptacyjnych.

Wedle interpretacji M. Homolickiego utrwalonej przez A.H. Kirkora, a podtrzymanej m.in. przez Władysława Zahorskiego, zaaranżowany za sprawą Protasewicza grób Witolda miałby się znajdować w istocie w ścianie kościoła, w zamurowanej niszy przy ołtarzu na końcu nawy północnej (tam gdzie w dzisiejszej katedrze znajduje się posąg „Miłość Boga” dłuta Tommaso Righiego). Zahorski, w odniesieniu do realiów katedry drugiej połowy XVI w., określił ten ołtarz jako odnowiony we wspomnianym miejscu ołtarz św. Michała Archanioła, znany z dokumentu Witolda. Uważał przy tym, powołując się na poglądy Homolickiego, że „nagrobek i trumna umieszczone były z boku ołtarza z prawej strony. Istotnie — jak sam zaznaczał — nie podobna przypuszczać, aby nagrobek i trumna były osadzone w samym środku ołtarza, gdzie stał Przenajświętszy Sakrament. Można zatem mieć nadzieję, że głęboko w ścianie zamurowana trumienka pozostała nietknięta i dotąd tu się znajduje”¹⁰⁵.

Wyjaśnienie kwestii usytuowania pomnika Witolda w 1573 r. skomplikowała niewystarczająca dokumentacja dziejów katedry, a także fakt, że nagrobek samego biskupa Waleriana Protasewicza (zm. 1579) został połączony z ołtarzem św. Krzyża pośrodku kościoła (*in medio ecclesiae*), określanym później niekiedy również jako ołtarz Witoldowy¹⁰⁶. Już przywilej odpustowy Marcina V z 13 maja 1427¹⁰⁷ mówi o ołtarzu św. Krzyża, który Jakub Adamski i Vytautas Urbanavicius wiążą hipotetycznie z przegrodą chórową w gotyckiej katedrze¹⁰⁸. Aleksander Jagiellończyk w 1499 r.

¹⁰⁴ MATUŠAKAITĖ 2009, s. 39.

¹⁰⁵ Jak relacjonował przy tym Zahorski, zdaniem Homolickiego trumienka ze szczątkami Witolda nadal miałaby się znajdować w ścianie, obok rzeźby Tommaso Righiego, który z pewnością nie ośmieliłby się jej usunąć (ZAHORSKI 1904, s. 135, cf. KIRKOR 1882, s. 16 i 20; ZAHORSKI 1904, s. 26, 133, 156).

¹⁰⁶ Jak zaznaczyli wydawcy *Kodeksu dyplomatycznego katedry i diecezji wileńskiej*, „za ołtarz Witoldowy (*altare Vitoldi*) uchodził później ołtarz św. Krzyża na środku kościoła, który po pożarze w r. 1610 znacznie ucierpiał [...], a zburzony został w czasie zajęcia Wilna przez Moskali w r. 1655” (KDKDW, I, 1, nr 111, s. 139 — uwaga, z powołaniem na KURCZEWSKI 1910, s. 274 i na KIRKOR 1886, s. 20, cf. ZAHORSKI 1904, s. 17–18; KURCZEWSKI 1916, s. 99, 107–108, 112, 183, 230 (wzmianki z lat: 1614, 1624, 1628, 1666, 1678).

¹⁰⁷ KDKDW, I, 1, nr 96, s. 123–124 (trudno zgodzić się z nagłówkiem-regestem tego dokumentu podanym przez wydawców, tzn. z tym że dokument mówi o naprawie i utrzymaniu ołtarza, a to z powodu analogicznych sformułowań zawartych również w dwóch pozostałych przywilejach Marcina V z tego dnia, dotyczących odnowienia całego kościoła katedralnego (KDKDW, I, 1 nr 97–98, s. 124–126).

¹⁰⁸ ADAMSKI 2016 (cf. wyżej przypis 35); URBANAVIČIUS 2018, s. 29, il. 23. O ołtarzach pw. św. Krzyża wznoszonych *in medio ecclesiae* przed przegrodą chórową w kościołach katedralnych i klasztornych vide NOWIŃSKI 2016, s. 261–263.

odnowił uposażenie tej altarii (gdyż pierwotny dokument miał zaginać), przy czym określona ona została jako ufundowana przez Witolda (bez wskazania lokalizacji w kościele)¹⁰⁹. W dokumencie ponownej fundacji tego ołtarza, wystawionym przez Protasewicza w 1559 r. (następnie odnowionej i powiększonej w 1564 r.), mowa jest o tym, że ołtarz św. Krzyża pośrodku kościoła ma zostać na nowo wzniesiony i uposażony („in medio templi ipsius denuo erigendum, fundandum et dotandum duximus”) jako prebenda kaznodziei katedralnego, a także jako miejsce przyszłego spoczynku biskupa („ante quod et sepulturam corpori nostro, cum defunctum fuerit, elegimus”) ¹¹⁰. Związek grobu biskupa z ponownie (*denuo*) przez niego fundowanym ołtarzem św. Krzyża zdaje się potwierdzać również inskrypcja umieszczona na tym ołtarzu, znana z *Monumenta Sarmatarum* Starowolskiego („Altare hoc S. Crucis et concionatoris reditus erexit”) ¹¹¹. W inskrypcji tej, jak również w cytowanych tu dokumentach Protasewicza dotyczących ołtarza św. Krzyża (niekiedy zwanym też od imienia biskupa Walerianowskim), co znamienne, brak jakiegokolwiek wzmianki o związkach z nim Witolda. Tradycję o Witoldowej genezie ołtarza św. Krzyża pośrodku kościoła zapisano w sumariuszu fundacji katedralnych z 1676 r., kiedy to postulowano jego restytucję po zniszczeniach najazdu moskiewskiego (1655–1661) ¹¹².

W 1564 r. jako prebendarz altarii św. Krzyża pośrodku kościoła potwierdzony został kaznodzieja katedralny wielebny Bonawentura, „magister sztuk wyzwolo-

¹⁰⁹ KDKDW, I, 2, nr 464, s. 543–545.

¹¹⁰ KURCZEWSKI 1910, s. 62–63; KURCZEWSKI 1916, s. 49, cf. dokument Waleriana Protasewicza z 8 maja 1564, rozszerzający uposażenie tej altarii, w którym również pojawia się stwierdzenie, że jest to altaria ponownie (*denuo*) erygowana i uposażona (BPAU–PAN, dok. perg. 159 (Wilno, 8 V 1564) z insertem dokumentu Pawła Holszańskiego z 1543 r. (dotyczącego fundacji kaplicy w ogrodzie biskupim (zwanej już w latach sześćdziesiątych XVI św. Krzyża)). Te nadania Holszańskiego i Protasewicza potwierdził nuncjusz Jan Franciszek Commendone w 1565 r. (KURCZEWSKI 1910, s. 70–76, cf. ibidem, s. 64–66 (dokument Protasewicza z 1575 r., w którym ołtarz określany jest „altare nostrum tituli S. Crucis”, ibidem, s. 65) i s. 84–86 (dokument Protasewicza, w którym powtórzenie określenia ołtarza św. Krzyża jako położonego pośrodku kościoła „in medio templi situm” (s. 86)). O ołtarzu tym, który przynajmniej od ponownej fundacji w roku 1499 do ok. 1660 r. stał w połowie długości głównej nawy, otoczony kratą i — według Homolickiego (który powołuje się na akta kapituły wileńskiej z 1503 r. i lat następnych) — nosił także wezwanie Dziesięciu Tysięcy Rycerzy, a później określany był również jako Witoldowski i Waleriański, vide [HOMOLICKI] 1840a, s. 110–123 (*Nota (C): Wiadomość o ołtarzu Ś. Krzyża albo Świętych Dziesięciu Tysięcy Rycerzy w dawnym kościele katedralnym wileńskim*, cf. kontynuację tej noty [HOMOLICKI] 1840b, s. 77–81), cf. KURCZEWSKI 1916, s. 257 (rok 1687). Według Homolickiego, który przywołuje bullę Aleksandra VI z 11 września 1501 dotyczącą licznych relikwii wydanych w Rzymie Erazmowi Ciołkowi celem rozdzielenia ich pomiędzy kościoły parafialne diecezji wileńskiej i żmudzkiej, w ołtarzu Św. Krzyża miały znaleźć się relikwie wspomnianych Dziesięciu Tysięcy Rycerzy Męczenników ([HOMOLICKI] 1840a, s. 111–112, cf. KDKDW, I, 3, nr 505, s. 614–615).

¹¹¹ MS, s. 216. O nagrobku Protasewicza jako dziele Giammarii Padovana vide SCHULZ 1998, s. 297–299 (Catalogue, nr 31), cf. MATUŠAKAITĖ 2009, s. 56–58.

¹¹² KURCZEWSKI 1910, s. 274, cf. KURCZEWSKI 1916, s. 230 (rok 1678).

nych i filozofii” (instalowany na niej już wcześniej przez Waleriana Protasewicza, a więc po roku 1556)¹¹³. Trzeba natomiast zwrócić uwagę, że w roku 1542 i 1561, jako altarysta ołtarza określanego po prostu mianem Witoldowego (*Vitoldi*), poświadczony jest Aleksander de Pesentis, „najukochańszy” muzyk królowej Bony (jak go określała), kanonik wileński od 1531 r., zmarły w 1576 r. („Alexander de Pesentis canonicus Vilmensis et altaris altararis divi Vitoldi in ecclesia Vilmensi ac sacrae reginalis maiestatis Poloniae servitor”)¹¹⁴. Z przywołanych źródeł wynika, że altaria św. Krzyża pośrodku kościoła i altaria Witoldowa były wówczas dwiema różnymi prebendami i ołtarzami, na co pośrednio wskazuje również wzmianka z cytowanej inskrypcji poświęconej Witoldowi w 1573 r. („altar<e> eius”). Można zatem przypuszczać, że Pesenti był prebendarzem altarii Witoldowej jako utożsamianej z dawną altarią św. Michała przy grobie wielkiego księcia¹¹⁵. Ksiądz Jan Kurczewski najwyraźniej jednak identyfikował altarię Witolda z altarią św. Krzyża pośrodku kościoła, o czym świadczy m.in. nagłówek, który nadał dokumentowi Zygmunta I z 1542 r. W dokumencie tym zaś znajdujemy frazy o uposażeniu „ołtarza Witoldowego” („altararis Vitoldi”; „pro altari foundationis divi Vitoldi”), którego to ołtarza prebendarzem był wówczas Pesenti¹¹⁶. W 1595 r. ołtarz najświętszego sakramentu, zwany też Witoldowym, uzyskał przywilej papieski¹¹⁷, a w wizytacji dziekańskiej prałata Mikołaja Decyusza z 1598 r. poświadczono jest jego bogate uposażenie jako ołtarza cyborialnego, nazywanego w związku z tym „Witoldowskim ołtarzem Bożego Ciała”¹¹⁸. Również w dokumencie spisany po rusku 31 sierpnia 1601 ołtarz Witoldowski określony został jako cyborium¹¹⁹.

¹¹³ KURCZEWSKI 1910, s. 75, cf. ibidem, s. 60 (rok 1578). Bogato uposażona altaria św. Krzyża jako altaria kaznodziei katedralnego posiadała własny księgozbiór, liczący przed 1579 r. 79 dzieł w 101 woluminach (inwentarz zatytułowany *Altare S. Crucis in ecclesia cathedrali Vilmensi in medio situm foundationis et erectionis reverendissimi in Christo patris domini, domini Valeriani Dei gratia episcopi Vilmensis* obejmuje również wyposażenie altarii (BK, rkps 71, cf. BOLEWSKA, MARCINIĄK 1987, s. 158–160).

¹¹⁴ KURCZEWSKI 1910, s. 66–68, cyt. ze s. 67, cf. ibidem, s. 77–82, gdzie (s. 79) w dokumencie nuncjusza Berardo Bongiovanniego czytamy o prebendzie: „altararis in ecclesia Vilmensi prefata, Vitoldi vulgariter nuncupati, quod venerabilis Alexander de Pesentis canonicus Vilmensis tum obtinebat et ad praesens forsa<n> obtinet”. M. Morka, za sugestią informacji K. Hartleba, założył, że przynajmniej część z dwudziestu haftowanych herbów na paramenta, wysłanych przez Bonę z Krakowa do Wilna, przeznaczonych było dla altarii przy grobie Witolda (HARTLEB 1938, s. 28; MORKA 2006, s. 425). O Pesentim vide: POCIECHA 1949, s. 64–67; SOŁTAN 1980.

¹¹⁵ Cf. wnioski Zahorskiego (ZAHORSKI 1904, s. 26–28).

¹¹⁶ KURCZEWSKI 1910, s. 66–68, cf. KURCZEWSKI 1908, s. 74; KURCZEWSKI 1916, s. 49, cf. też akt zamiany domu altarii Witoldowskiej, wystawiony przez Zygmunta Augusta w Wilnie, 6 kwietnia 1548 (KURCZEWSKI 1910, s. 68–69), w którym użyte zostało sformułowanie „altare Vitoldinum”, a Pesenti określony został jako tego ołtarza „possesor”.

¹¹⁷ KURCZEWSKI 1908, s. 85; KURCZEWSKI 1916, s. 77.

¹¹⁸ ZAHORSKI 1904, s. 27, cf. Kurczewski 1916, s. 93 (rok 1607).

¹¹⁹ Jan Isaykowski, pisarz królewski i kluczny wileński, zobowiązywał się wówczas dostarczać do katedry świecę „tolko do tych dwóch ołtarow [...] to jest do odnoho wielikoho katedralnoho i druhoho

Powracając do pytania o umiejscowienie ołtarza „Witoldowego”, do którego „przystawiony” został w 1573 r. nagrobek, można, wobec przytoczonych informacji źródłowych o prebendzie Pesentiego i ołtarzu cyborium, przypuszczać, że znajdował się w północno-wschodniej części prezbiterium. Nie jesteśmy w stanie stwierdzić, co dokładnie oznacza „monumentum” z inskrypcji z 1573 r. (słowo to w inskrypcji z 1535 r. nie występuje). Jak wskazaliśmy wyżej, mało prawdopodobne wydaje się osadzenie płyty z wizerunkiem wprost na stipesie ołtarza i pochowanie w nim szczątków. Przeniesione ich — według sformułowania inskrypcji — do „monumentu” implikuje konieczność istnienia jakiegoś *reservaculum* na szczątki, a zatem jakiejś choćby niskiej tumbi ponad posadzką, a ze względu na domniemany pulpitowy kształt pomnika jakiegoś choćby płytkiego cokołu, na którym płyta w obramieniu architektonicznym mogłaby zostać osadzona, zgodnie z prawdopodobnym zamiarem twórcy z połowy lat trzydziestych XVI w.¹²⁰ Można rozważać, czy konstrukcja taka mogłaby się opierać o tylną ścianę stipesu ołtarza cyborium stojącego w prezbiterium, tak by była dobrze widoczna z przestrzeni ostatniego, wschodniego przęsła kościoła, które J. Adamski interpretuje funkcjonalnie jako rodzaj ambitu. W trakcie badań przeprowadzonych w prezbiterium w latach osiemdziesiątych XX w. odkryto w jego północno-wschodniej części relikty, które V. Urbanavičius uważa za elementy posadowienia sarkofagu Witolda¹²¹. Nie sposób jednak wykluczyć, że zgodnie z przypominanym wyżej możliwym rozumieniem *apponere* jako ‘postawić w pobliżu’ pomnik sąsiedował jedynie z ołtarzem, znajdującym się czy to w prezbiterium, czy to na końcu nawy północnej. W tym drugim przypadku mógłby stać także przy wschodniej ścianie kościoła, w pobliżu miejsca, w którym w XIX w. umieszczone zostało istniejące do dziś epitafium Witolda.

Pożar w 1610 r. miał nieco uszkodzić ołtarz i pomnik. 16 maja 1628 kapituła postanowiła nagrobek odnowić, co zanotowano w jej aktach pod nagłówkiem *Erectio tabellae seu epitaphii divi Vitoldi principis et fundatoris ecclesiae cathedralis*. W zapisie mowa jest o „altare eius [Vitoldi — przyp. M.J.] seu epitaphium cum effigie in lapide expressa”, jak również o przeznaczeniu na jego reperację stu złotych polskich przez kanonika Marcina Żagiela¹²². Ołtarz został w tym zapisie utożsamiony z epitafium („ołtarz jego albo epitafium”). Jeżeli zamierzoną restaurację

Witoldowskoho, nazwanoho Cymborium” (KURCZEWSKI 1910, s. 344, cf. KIRKOR 1882, s. 16; P. [kryptonim] 1930, s. 136.

¹²⁰ Cf. wyżej przypis 92.

¹²¹ URBANAVIČIUS 2018, s. 146–147, il. 177 na s. 93.

¹²² Vide *Kaip tai atsitiko Didžiąjame mišyje* 2010, s. 349 (reprodukcja zapisu w katach kapituły), cf. [HOMOLICKI] 1841, s. 170 (za: „Acta Capit., a. 1628, die 16 maii, f. 62”); KIRKOR 1882, s. 17; ZAHORSKI 1904, s. 27–28, 31, 34. Jak czytamy w streszczeniu jej akt spisanych przez Mamerta Herburtę, kapituła „przez obowiązek najczulszej wdzięczności ku nieśmiertelnej pamięci niezwyčajonego i tak szcudrobliwego dobroczyńcy swego, błogosławionego (*divus*) Witolda wielkiego księcia litewskiego, którego po większej części nadaniami kwitnie i jaśnieje tutejsze duchowieństwo, chwałę Bożą w katedrze utrzymujące, postanawia ołtarz jego, czyli nagrobek z portretem na kamieniu wyry-

istotnie przeprowadzono, to zapewne pomnik został doszczętnie zniszczony podczas okupacji moskiewskiej w latach 1655–1661. Uzasadniając taki pogląd, Homolicki przywołał zapisy w aktach kapituły z lat 1628 i 1697 r.¹²³, jak również te, z których wynika, że po odzyskaniu zamków wileńskich w 1661 r. „cała katedra zasypana była gruzami z połamanych ołtarzy i pomników, zawałona stosami obłęźców pobitych czy głodem przemorzonych, których samo uprzątnienie nie mało czasu i kosztu zajęło”¹²⁴, przy czym krypty katedry pozostawały zalane i zamulone skutkiem spiętrzenia wód Wilejki podczas oblężenia górnego zamku¹²⁵. Jak podaje Kurczewski, 9 października 1665, „odnowiono dawny zwyczaj odprawiania przez wikariuszów, co piątek, mszy św. za duszę Witolda i Stanisława Kiszki, biskupa żmudzkiego jako wielkich dobrodziejów katedry”¹²⁶. Dopiero jednak 9 października 1697 kapituła postanowiła odnowić sam pomnik Witolda, „nie oszczędzając na kosztach”, czyli sprawić „splendidum serenissimo fundatori in ecclesia cathedrali epitaphium”¹²⁷. Zamiaru tego jednak nie zrealizowano w formie kamiennej rzeźby bądź płyty¹²⁸. Po 1710 r. na pamiątkę szalejącej w Wilnie zarazy ołtarz Witoldowy zastąpić miał ołtarz św. Rocha, wzniesiony nieopodal wejścia do zakrystii z inicjatywy wiernych¹²⁹. W XVIII w. funkcję materialnego upamiętnienia Kiejstutowicza pełnił natomiast jego malowany wizerunek opatrzony inskrypcją, którego jednak nie umieszczono choćby w pobliżu prezbiterium. Jak wynika z wizytacji 1743 r., wisiał on naprzeciw drzwi prowadzących do tzw. domu inwalidów¹³⁰. Według relacji z podróży do Wilna w 1750 r. Ludwiga Reinhardta von Werner z Królewca ten sam zapewne wizerunek, znajdujący się prawdopodobnie we wspomnianym miejscu („in prima statim ad portam columna”), opatrzony był inskrypcją o charakterze epitafium ze znamionymi

tym odnowić i restaurować” (ADW, rkps 338, k. 66v, cf. KURCZEWSKI 1916, s. 111 (cf. ibidem, s. 113–115 — zapisy z roku 1629); KIRKOR 1882, s. 17–18).

¹²³ [HOMOLICKI] 1841, s. 156 (za: „Acta Cap. Vil. a. 1628, die 16 maii, f. 62; a. 1697, die 8 oct, f. 598”).

¹²⁴ [HOMOLICKI] 1841, s. 155.

¹²⁵ [HOMOLICKI] 1841, s. 155, 195, cf. MORELOWSKI 1931, s. 12–13.

¹²⁶ KURCZEWSKI 1916, s. 179.

¹²⁷ Vide *Kaip tai atsitiko Didžiajame mūšyje* 2010, s. 350 (reprodukcja zapisu w katach kapituły), cf.: KURCZEWSKI 1916, s. 267; [HOMOLICKI] 1841, s. 173 (przypis). Według Mamerta Herburta 9 października 1697 „z uczucia powinnej wdzięczności ku najjaśniejszemu niegdyś księciu Witoldowi, tak bogatego dla kapituły wileńskiej funduszu nadanej, aby jego [tj. Witolda — przyp. M.J.] pamiątkę aż dotąd zaniedbaną uwiecznić pomnikiem odpowiednim, postan(owiono) nie oszczędzać dlań kosztów na wspaniały w katedrze nagrobek” (LMAVB, rkps F9-165, k. 29).

¹²⁸ Cf. KIRKOR 1882, s. 18–19.

¹²⁹ ZAHORSKI 1904, s. 34, cf. wypisy z wizytacji katedry w 1743 r., KURCZEWSKI 1910, s. 298.

¹³⁰ KURCZEWSKI 1910, s. 299. Według Kurczewskiego „dom ten stał między wieżą katedralną a kościołem Marii Magdaleny” (KURCZEWSKI 1910, s. 302, cf. s. 310–311). Prawdopodobnie był to wizerunek, który kapituła poleciła przygotować (według J. Kurczewskiego namalować) kanonikowi Krzysztofowi Białożorowi w 1729 r., w związku z powziętą w 1727 r. uchwałą odprawiania aniwersarza Witolda z wystawieniem jego wizerunku, vide KURCZEWSKI 1916, s. 299 i 301).

treściami historycznymi sformułowanymi w barokowej łacinie: Alexander Witoldus magnus dux Lithuaniae, suis charus hostibus terribilis, victoriarum suarum trophaeum hanc basilicam erexit, perenne Deo eucharisticon gentilis Cracoviae Christo dedit anno 1386, Trocis exuvias suae mortalitatis deposuit anno 1430. Viator piis eius suffragare manibus”¹³¹.

*

W 1882 r. Adam H. Kirkor, powołując się na autorytet Michała Homolickiego — wspomnianego już zasłużonego badacza dziejów Wilna (a w istocie także na wnioski Teodora Narbutta) — lokalizował pierwotny grób Witolda w katedrze odbudowanej po pożarze 1530 r. „w południowej części prezbiterium i chóru kapitulnego, bliżej ku środkowi wielkiego ołtarza, pomiędzy pierwszą i drugą parą filarów kościelnych” (z sugestią, że musiała się tam znajdować krypta wielkoksiążęca), a grób wtórny, powstały skutkiem działań Waleriana Protasewicza, „w samej głębi północnej nawy”¹³². Pogląd na takie właśnie, wtórne umiejscowienie nagrobka Witolda odzwierciedla również treść dodana do napisu z fundacji Protasewicza, który odtworzono według przekazu Starowolskiego w 1853 r. z inicjatywy Eustachego Tyszkiewicza¹³³. Kirkor, choć prostował w swej broszurze pewne błędne mniemania, to niestety również je utrwał. Przykładem jest z jednej strony dementowanie poglądów Strykowskiego i Joachima Bielskiego, jakoby Witold miał kiedyś spoczywać pod dawną kaplicą królewską, z drugiej zaś przypisywanie dwóm pierwszym z tych autorów informacji o rzekomej chorągwi z wizerunkiem Witolda, wątku — jak wskazywaliśmy — w literaturze przedmiotu tradycyjnego i wciąż żywego¹³⁴. Reprezentowany m.in. przez Kirkora pogląd o usytuowaniu pierwotnego grobu po południowej stronie prezbiterium pojawił się — jak wspomnieliśmy — pod wpływem Narbutta. Sugerował się on nie tylko omówioną tu wcześniej wzmianką z tzw. kroniki Bychowca, lecz także informacją Wojciecha Wijuk Kojalowicza, zawartą w drugiej części jego *Historia Lituanie*, wydanej w 1669 r. Sformułowana zapewne jeszcze przed katastrofą najazdu moskiewskiego 1655 r. potwierdza ona obecność marmurowego nagrobka fundacji Bony w pobliżu wielkiego ołtarza, przy czym określenie „ad dextrum arae maioris latus”, które oznacza zapewne usytuowanie

¹³¹ MORELOWSKI 1931, s. 77–78 (informacje o rękopisie Wernera i tekst inskrypcji, który cytuję tu, standaryzując pisownię i interpunkcję), cf. TARANDAITĖ 2010, s. 112 (autorka nie odnotowuje inskrypcji na tym wizerunku).

¹³² KIRKOR 1882, s. 12–14 (z powołaniem na [HOMOLICKI] 1842, s. 190 (właściwie powinno być, s. 191, gdzie Homolicki wyraża, bez związku z kwestią sytuacji grobu, przekonanie, że po pożarze 1530 r. „cały kościół [...] ku stronie południowej, czyli prawej rozszerzono”)). Pogląd o pierwotnym usytuowaniu ołtarza św. Michała i grobu Witolda w południowej części prezbiterium odbudowanego po 1530 r. kościoła za Kirkorem powtórzył niemal dosłownie Zahorski z tą samą referencją na artykuł Homolickiego (ZAHORSKI 1904, s. 18, 132).

¹³³ Vide ZAHORSKI 1904, s. 136.

¹³⁴ Vide KIRKOR 1882, s. 12, 14 (przypis 8).

po tzw. stronie Ewangelii (*ad cornu Evangelii*), czyli w pobliżu północnej nawy, można, zależnie od perspektywy, interpretować również jako umiejscowienie po stronie lekcji (*ad cornu epistolae*), a więc na prawo od stojącego twarzą do ołtarza głównego¹³⁵. Narbutt, tłumacząc sformułowanie Kojałowicza dosłownie, stwierdził (podobnie zresztą jak również powołujący się na Kojałowicza Kraszewski), że pomnik fundacji Bony znajdował się „po prawej ręce wielkiego ołtarza”¹³⁶, a wniosek ten miało uzasadniać jednocześnie odwołanie się do tzw. kroniki Bychowca (na co wskazuje również treść przypisu Narbutta) oraz przekonanie, że zakrycia gotyckiej katedry znajdowała się po stronie południowej¹³⁷. Wpływ na ukształtowanie tej interpretacji miały zapewne uwagi Homolickiego, który sądził, że kościół został rozszerzony od strony południowej podczas odbudowy po pożarze 1530 r.¹³⁸ Władysław Zahorski, w swej monografii katedry z 1904 r., utrwalił, powtórzony za Kirkorem pogląd, że zakrycia katedry gotyckiej znajdowała się od południa¹³⁹, tak jak w odniesieniu do pierwotnego upamiętnienia Witolda powtórzył m.in. mniemanie o rzekomej chorągwi nagrobnej¹⁴⁰. Również uwagi Kurczewskiego ogłoszone w pierwszym tomie jego monografii katedry wileńskiej z roku 1908 wskazują wyraźnie na Narbutta i kronikę Bychowca jako źródło poglądu o usytuowaniu pierwotnego grobu Witolda od południa¹⁴¹. Jakkolwiek można sądzić, że Wijuk Kojałowicz miał na uwadze północną stronę prezbiterium, to o zależnym od perspektywy postrzeganiu i określaniu stron kościoła przynajmniej w pierwszej ćwierci XVII w. poucza dokument Zygmunta III Wazy z 1623 r., dotyczący przekazania królowi przez biskupa Eustachego Wołłowicza dawnej kaplicy biskupa Pawła Holszańskiego (gdzie grzebano członków rodziny Wołłowiczów), na miejscu której miała stanąć obecna kaplica św. Kazimierza. Według dokumentu, w zamian za odstąpienie biskupowi dawnej kaplicy królewskiej (dzisiejszej Wołłowiczowskiej), położonej „z lewej strony kościoła”, król uzyskiwał kaplicę Holszańskiego, której sytuacja

¹³⁵ „Tumulatus Vilnae in Divi Stanislai summa aede. Multis deinde post annis memoriam eius ad posteros renovavit Bona Sforcia regina Poloniae marmoreo tumulo ad dextrum arae maioris latus excitato” (KOJAŁOWICZ 1669, s. 138).

¹³⁶ NARBUTT 1839, s. 551, cf. KRASZEWSKI 1840, s. 229 („stanął on po prawej ręce wielkiego ołtarza i składał się z tablicy marmurowej i popiersia”), s. 274, przypis 108; vide też: KURCZEWSKI 1908, s. 74 (przypis); KITKAUSKAS 2012, s. 177, fig. 213, s. 223, fig. 277.

¹³⁷ NARBUTT 1839, s. 551, przypis 1, cf. KIRKOR 1882, s. 12.

¹³⁸ [HOMOLICKI] 1842, s. 191. Następstwem tego poglądu było przeświadczenie, że w odbudowanej po 1530 r. katedrze „ołtarz św. Krzyża pozostał pośrodku kościoła, lecz był z przodu przez filar zakryty. Zakrycie przeniesiono na lewą stronę z wejściem od nawy północnej” (ZAHORSKI 1904, s. 26). Cf. wyżej przypis 132.

¹³⁹ ZAHORSKI 1904, s. 18, 132. Autor powołuje się tu na akta kapituły, nie podając jednak lokalizacji zapisu. Zakrycie po stronie południowej w pierwotnej katedrze sytuuje również V. Urbanavičius (URBANAVIČIUS 2018, s. 29, il. 23).

¹⁴⁰ ZAHORSKI 1904, s. 131–138, 146–147.

¹⁴¹ KURCZEWSKI 1908, s. 74 (przypis).

określona została następująco: „po prawej stronie wielkiego ołtarza, gdzie przedtem były drzwi do kościoła od południowej strony i zamkowego placu”¹⁴². O chwiejności poglądów na usytuowanie grobu i szesnastowiecznego pomnika Witolda w odniesieniu do realiów obecnej świątyni świadczą również interpretacje odkrycia dokonanego w katedrze w okresie wzmożenia patriotycznych nastrojów, tuż przed pięćsetleciem bitwy grunwaldzkiej.

1 sierpnia 1909 W. Zahorski ogłosił w „Gońcu Wileńskim”, że „w końcu lewej (północnej) nawy i na początku przejścia za wielkim ołtarzem” natrafił na kryptę, którą zidentyfikował jako pierwotny, jego zdaniem, grób Witolda i Anny Witoldowej, a następnie Waleriana Protasewicza. Podstawą do sformułowania takiej tezy, sprzecznej z wcześniejszymi poglądami o usytuowaniu grobu po stronie południowej, były znowu te same, co omawiane już, przesłanki kroniki Bychowca oraz wnioski z analizy położenia, struktury i zawartości krypty¹⁴³. W sprawozdaniu przesłanym Komisji do Badania Historii Sztuki PAU także w 1909 r. (a opublikowanym sześć lat później)¹⁴⁴ Zahorski był nieco tylko ostrożniejszy w konkluzjach. Według tej relacji wejście do krypty znajdowało się „w głębi lewej nawy, tuż za drzwiami zakrystyi, w miejscu gdzie jest początek poprzecznego przejścia między ołtarzami wielkim i «Skalką», tj. przed stopniami wiodącymi do niej i przed pomnikiem Witolda u ściany zamykającej od wschodu nawę północną”¹⁴⁵. W krypcie o wymiarach 3 x 1,5 i wysokości 1,5 m znaleziono relikty dwóch pochówków biskupich oraz fragmenty nagrobka Waleriana Protasewicza. Relikty te oraz same wymiary krypty przeznaczonej na dwa pochówki, a także wnioski dotyczące wymiarów cegieł, pozwoliły Zahorskiemu sformułować ostatecznie przypuszczenie, „że jest to prawdopodobnie grób Witoldowy”, w którym spoczął on obok księżnej Anny, a w którym następnie po przeniesieniu szczątków Witolda miał zlecić swój pochówek Walerian Protasewicz¹⁴⁶. Przynajmniej w tym ostatnim wniosku Zahorski się pomylił, nie wziąwszy pod uwagę możliwości wtórnego złożenia w krypcie szczątków biskupa, prawdopodobnie w trakcie „remanentów” krypt, podczas przebudowy Gucewicza. Znamienne, że w swej monografii katedry z 1904 r., wspominając o ołtarzu św. Krzyża pośrodku kościoła, nadmienił, że Protasewicz wybrał sobie pod tym ołtarzem miejsce ostatniego spoczynku, jak również o tym, że ze względu na uposażenie tej altarii przez biskupa zwano ją Walerianowską¹⁴⁷. Zasadnicze wnioski dotyczące umiejscowie-

¹⁴² Cyt. za: JAMSKI 2006, s. 21.

¹⁴³ ZAHORSKI 1909.

¹⁴⁴ ZAHORSKI 1915.

¹⁴⁵ ZAHORSKI 1915, szp. CCXXXVIII, cf. KURCZEWSKI 1908, s. 74 (przypis).

¹⁴⁶ ZAHORSKI 1915, szp. CCXXXVIII–CCXXI, cf. opinię Kurczewskiego z 1908 r., w której potwierzył on przeświadczenie, że Protasewicz przysposobił pierwotny grób Witolda dla siebie i zamurował jego szczątki „w ścianie obok wielkiego ołtarza, gdzie dziś pomnik i portret tego księcia” (KURCZEWSKI 1908, s. 74 (przypis)).

¹⁴⁷ Vide ZAHORSKI 1904, s. 17, cf. s. 156, gdzie w rozdziale dotyczącym zaginionych nagrobków i epitafiów katedralnych autor nie odniósł się do umiejscowienia grobu Protasewicza.

nia grobu Protasewicza, opublikowane w cytowanym tu sprawozdaniu („Protasewicz przeznaczył dawny grób witołdowski dla siebie”¹⁴⁸), Zahorski sformułował bez uwzględnienia nie tylko własnych konstatacji na temat umiejscowienia altarii Walerianowskiej, lecz także z pewnością znanej sobie, przywoływanej tu inskrypcji z *Monumenta Sarmatarum*, która określa umiejscowienie grobu biskupa. Zapewne siłą rzeczy nie brał też pod uwagę przywołanych wyżej dokumentów samego Protasewicza, wydanych przez Kurczewskiego w drugiej części jego monografii katedry wileńskiej z 1910 r., z których, jak pamiętamy, również wynika, że zmarły w 1579 r. biskup miał spocząć przed ołtarzem św. Krzyża pośrodku kościoła¹⁴⁹. Zahorski konkludował zatem swoje sprawozdanie zgodnie z przeświadczeniem o wtórnym wykorzystaniu odkrytego grobu przez samego Protasewicza, argumentując, że jeśli fragmenty szat biskupich (rękawiczki, ornat, stuła) znalezione w krypcie pochodziłyby „z końca XVI w., wtedy nie będzie wątpliwości, że w sklepie znajdują się zwłoki Waleryana Protasewicza, i co za tem idzie, że sam grób jest Witołdowym”¹⁵⁰. Trudno oprzeć się wrażeniu, że motorem tego wywodu było nieodparte pragnienie wykazania, że odnaleziona krypta jako przynajmniej miejscem pochówku Witolda, skoro w miejscu tym nie było jego szczątków, co wkrótce zresztą przysporzyć miało nieprzyjemności nie tylko Zahorskiemu.

¹⁴⁸ ZAHORSKI 1915, szp. CCXXXVIII. Zahorski nie zrewidował tego poglądu, o czym świadczy stwierdzenie w czwartym, poprawionym i uzupełnionym wydaniu jego przewodnika po Wilnie, które ukazało się w roku jego śmierci: „Protasewicz przeniósł szczątki Witolda do grobu wykutego w ścianie, gdzie dziś stoi posąg «Miłość Boga», zaś w dawnym grobowcu książęcy kazał pochować siebie. Królowa Bona wmurowała w ścianie nad grobem Witolda tablicę z jego popiersiem i nadpisem łacińskim” (ZAHORSKI 1927, s. 91). Wątpliwość, co do słuszności poglądu Zahorskiego, że odkryta w 1909 r. krypta była pierwotnym grobem Protasewicza, wyraził kryjący się pod siglum „P.” autor artykułu opublikowanego w „Miesięczniku Heraldycznym” w 1930 r.: „W każdym razie zbadać by wprzód trzeba dokładnie, skąd się wzięła i jak powstała wersja o pochowaniu biskupa Protasewicza w sklepie witołdowym” (P. [kryptonim] 1930, s. 136; nie zmienia to faktu, że autor ten powtórzył również błędy pochodzące m.in. od Kraszewskiego i jego bezkrytycznych naśladowców), cf. KITKAUSKAS 2012, s. 213, przypis 99 (uwagi na temat lokalizacji grobu Protasewicza pośrodku kościoła) i s. 218–220 (gdzie autor opowiada się za usytuowaniem grobu Witolda po północnej stronie kościoła).

¹⁴⁹ Co znamienne, sam Kurczewski, jak wynika to ze stwierżeń zawartych w drugim tomie jego monografii katedry wileńskiej z 1910 r., sam umocnił się we wcześniejszym przeświadczeniu, że krypta odkryta w 1909 r. została wybrana przez samego Protasewicza na miejsce jego pochówku (KURCZEWSKI 1910, s. 348, przypis 1), jakkolwiek ten sam tom dzieła Kurczewskiego zawiera dokumenty przeczące tej hipotezie. Nie dziwi to jednak o tyle, że już w pierwszym tomie swej monografii katedry, wydanym w 1908 r., Kurczewski wyraził przekonanie, że Protasewicz adaptował pierwotny grób Witolda na miejsce swego pochówku, przy czym najwyraźniej też utożsamiał ołtarz św. Krzyża, odnowiony za sprawą Protasewicza pośrodku kościoła, z ołtarzem przy grobie Kiejstutowicza (vide KURCZEWSKI 1908, s. 74, cf. wyżej przypis 110).

¹⁵⁰ ZAHORSKI 1915, szp. CCXLI. W publikacji z „Gońca Wileńskiego” Zahorski informował, że fragment ornatu przesłał do ekspertyzy do Krakowa Feliksowi Koperze, który stwierdził, że tkanina pochodzi najwcześniej z drugiej połowy XVI w. (ZAHORSKI 1909, s. 3, cf. KURCZEWSKI 1910, s. 348, przypis 1; MORELOWSKI 1931, s. 10).

Odkrycie oczywiście stało się sensacją, na którą niewątpliwie istniało społeczne zapotrzebowanie w przededniu pięćsetnej rocznicy wiktorii grunwaldzkiej, toteż nader śmiało hipotezy Zahorskiego — jak to często bywa — chciano uważać za pewnik. Przypadkowe znalezienie w 1910 r. w Sandomierzu gotyckiej korony hełmowej (łączonej dziś zazwyczaj z Kazimierzem Wielkim)¹⁵¹ i złożenie jej w skarbcu katedry krakowskiej, skojarzone z odkryciem wileńskim, stało się z kolei w 1914 r. przyczyną insynuacji, jakoby korona ta pochodziła w rzeczywistości z odnalezionego w Wilnie grobu Kiejstutowicza¹⁵². Podjęte w 1930 r. z okazji pięćsetnej rocznicy śmierci Witolda „pilne” poszukiwania jego szczątków, postrzeganych zarówno przez Litwinów, jak Polaków zamieszkujących Litwę w kategoriach narodowych relikwii, zakończyły się, jak wiadomo, kolejnym niepowodzeniem, stając się znowu materiały nieporozumień i insynuacji, z ducha nacjonalistycznych resentymentów, niewygasłych zresztą do dziś¹⁵³.

¹⁵¹ Na temat korony vide: MORELOWSKI 1931; WALCZAK 2000, s. 183–185. Pogląd o związku korony z Kazimierzem Wielkim zakwestionował natomiast w 2001 r. Józef Szymański (SZYMAŃSKI 2001/2009, s. 175–182 (przedruk)).

¹⁵² Jako pewnik przedstawił odkrycie i przypuszczenia W. Zahorskiego Ludwik Zasztowt w swoim skądinąd cennym artykule, w którym przytoczył opinię M. Homolickiego z 1858 r. o możliwości odkrycia szczątków królewskich pod kaplicą św. Kazimierza (ZASZTOWT 1910). O sprawie lokalizacji grobu Witolda i insynuacjach związanych z tzw. koroną sandomierską szerzej M. Morelowski (MORELOWSKI 1931, zwł. s. 1–24, 76–78, 82, cf. P. [kryptonim] 1930, s. 134–137; a. [kryptonim] 1930, s. 7 (artykuł omawiający insynuacje związane z odkryciem krypty w 1909 r.)). Wielowątkową kwestię badań i polemik wokół grobu Witolda w XIX–XX w. i korony, nie tylko sandomierskiej, należałoby potraktować w osobnej publikacji. W odniesieniu do dawniejszych przekazów dotyczących korony przeznaczonej dla Witolda nie zwracano dotychczas uwagi na zbieżne elementy szesnastowiecznej, a może nawet starszej tradycji, odnotowane w tzw. kronice Bychowca i w inwentarzu katedry krakowskiej z 1563 r. W kronice Bychowca czytamy, że posłowie z koroną dla wielkiego księcia, wzięną z Rzymu(!), mieli się dowiedzieć we Lwowie o jego śmierci, a tam „Lachowe neżyczezy koruny Litwie, y korunu w nich tuui otniali, y rozsekszy ieie na poły, y przyłożyli ko korune Biskupa Krakowsko-ho, kotoiraia y teper pry zamku Krakowskom u kostele światoho Stanisława iest” (PSRL, XXXII, s. 153; CITKO 2006, s. 440). W inwentarzu katedry krakowskiej natomiast znajdujemy uwagi, dotyczące metalowych naszyć jednej z infuł biskupich: „Infula tertia ex margaritis ad usum suffraganei, ornata monilibus, quae ex corona Lithwanica esse dicuntur” (ŻDW, X, s. 54). Wydaje się, że może być to tradycja przeniesiona do Wilna poprzez katedralno-dworskie środowisko Krakowa. Kwestia wymaga osobnego komentarza choćby w kontekście krytycznej analizy kroniki Bychowca.

¹⁵³ CYWIŃSKI [1933], s. 23, przypis 2 i s. 37–40; cf. publikację, której autor podpisał się jedynie kryptonimem: P. [kryptonim] 1930; vide też: *Kaip tai atsitiiko Didžiajame mūšyje* 2010, s. 346–347; URBANAVIČIUS 2018, s. 84–107, 145–167, 201–205 i il. 177 na s. 93. Trudno oprzeć się wrażeniu, że przedstawione niedawno przez V. Urbanavičiusa poglądy na temat losów rzekomo odkrytych w 1931 r. szczątków i insygniów Witolda (z którymi pierwotnie zapewne został pochowany), zakorzenione są w tradycji kilkunastowiecznych już resentymentów (cf. poprzedni przypis), a szczególnie czerpią z treści i nastroju przywoływanych tu sensacji prasowych z początku lat trzydziestych XX w. Na cytowanych stronach pracy V. Urbanavičiusa zostały bowiem przedstawione hipotezy nieoparte żadnymi dowodami ani choćby istotnymi przesłankami, hipotezy które w konkluzjach przechodzą w insynuację, że Po-

Tworzone w katedrze wileńskiej niemal od początku jej istnienia miejsca pamięci związane z pochówkami dynastycznymi w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności służyły niewątpliwie szeroko rozumianej propagandzie władzy i domu panującego, a później także umacnianiu tożsamości zbiorowej. Do XIX w. podtrzymywano w katedrze pamięć o Witoldzie jako przede wszystkim fundatorze i dobrodzieju. Nie ulega jednak wątpliwości, że już w okresie nowożytnym tradycje związane z kanonizowanym ostatecznie w 1602 r.¹⁵⁴ synem Kazimierza Jagiellończyka zdominowały niemal bez reszty potencjał ideowy i symboliczny katedry, promieniując na stolicę Litwy, Wielkie Księstwo Litewskie i całą dawną Rzeczpospolitą.

Wypada żywić nadzieję, że podniesione tu w charakterze rewizji stanu badań kwestie związane z pochówkiem i upamiętnieniem Aleksandra Witolda Kiejstutowicza, znajdują kiedyś przynajmniej częściowe rozwiązanie dzięki nowym badaniom i ustaleniom archeologiczno-architektonicznym oraz nowym odkryciom i analizom źródeł, najlepiej prowadzonym w międzynarodowym i interdyscyplinarnym porozumieniu.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

ADAMSKI 2016 = Jakub Adamski, *Co może nam powiedzieć typ przestrzenny gotyckiej katedry w Wilnie? Rozważania o relacjach między formą i funkcjonalnością średniowiecznych katedr w Środkowej Europie i w obszarze nadbałtyckim* [niepublikowany referat wygłoszony 12 października 2016 w Wilnie, na konferencji „Stołeczne Katedry Obojga Narodów. Kościoły biskupie w Krakowie i Wilnie”, zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu — Państwowe Zbiory Sztuki i Muzeum Narodowe — Pałac Wielkich Księżąt Litewskich w Wilnie]

lacy w 1931 r. w tzw. krypcie królewskiej odnaleźli obok szczątków Aleksandra Jagiellończyka, Elżbiety Habsburżanki i Barbary Radziwiłłówny również szczątki Witolda Kiejstutowicza, które następnie ukryli przed polską, a zwłaszcza litewską opinią publiczną w specjalnie wymurowanej komorze grobowej (cf. poza znaną szeroko dokumentacją fotograficzną ważny w kontekście wywodów V. Urbanavičiusa szkic opublikowany przez K. Wilkusa, przedstawiający układ trumien w odkrytej w 1931 r. tzw. krypcie królewskiej, vide WILKUS 1991, s. 533; URBANAVIČIUS 2018, s. 84–94). Część wyvodu V. Urbanavičiusa, poświęconego dziejom odkryć wileńskich zawiera również niewypowiedzianą wprawdzie wprost, ale wyraźną sugestią autora, iż rzekomo odnalezione przy domniemanych szczątkach Witolda insygnia, Polacy w latach 1931–1933 utajnili, by ogołocone z nich szczątki pochować we wspomnianej komorze grobowej (odkrytej w 1985 r. a zawierającej szkielet mężczyzny w wieku „ponad 60 lat”). Polskojęzyczna konkluzja wyvodu V. Urbanavičiusa, ujęta w jedno zdanie wyodrębnione w akapit, brzmi: „jest to ostatnie miejsce pochówku Witolda Wielkiego w katedrze wileńskiej” (URBANAVIČIUS 2018, s. 153, cytat ze s. 205). Wobec tak sformułowanych konkluzji, opartych na znikomych i bezkrytycznie traktowanych przesłankach, trudno spodziewać się rzeczowej dyskusji w jakiegokolwiek sprawie.

¹⁵⁴ WOJTYSKA 1984, s. 225–229.

- ADW [= Archiwum Diecezjalne we Włocławku], rkps 338 (Mamert Herburt z Fulsztyna, *Materiału historycznego do dziejów rocznych, czyli kroniki litewsko-katolickiego Kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji z akt kapituły katedralnej oraz konsystorza wileńskiego i rozmaitych dokumentów oryginalnych, t. II: od 1601go do 1679go r.*)
- BCz [= Biblioteka Czartoryskich w Krakowie], rkps 3516 (Mamert Herburt z Fulsztyna, *Aktów czyli dziejów kapituły katedralnej wileńskiej z siedmiu pierwszych tomów od 1501go do 1600go roku przez ks. Mamerta Herburta [...] krótko zebranych wiek drugi, teje kapitule w holdzie wdzięczności ofiarowany dnia 28 marca 1843 roku*)
- BK [= Biblioteka PAN w Kórniku], rkps 71; rkps 243 (Corpus Cricianum); rkps 244
- BO [= Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu], rkps 2304
- BN [= Biblioteka Narodowa w Warszawie], rkps akc. 4793
- BPAU-PAN [= Biblioteka PAU-PAN w Krakowie], dok. perg. 159
- BR [= Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu], rkps 61; rkps 212
- BSDS [= Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu], rkps Ł 1688
- LMAVB [= Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka w Wilnie], rkps F9-165
[wypisy Mamerta Herburta z akt kapituły wileńskiej za lata 1679–1717]

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- a. [kryptonim] 1930 = a. [kryptonim], *Rewelacje p. D[onata] Malinowskiego*, „Przegląd Wileński”, XIII, 1930, 2 (31 I 1930), s. 7
- ACECV = *Acta capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis saec. XVI–XVIII*, t. I: 1502–1533, wyd. Darius Antanavičius, Dalia Emilija Staškevičienė, Vilnae 2018
- AJS = *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, wyd. Darius Antanavičius, Rimvydas Petrauskas, Vilnius 2007
- AÖG, LIX = *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds. Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Constanter Conzils*, wyd. Jakob Caro, „Archiv für Österreichische Geschichte”, LIX, 1880, s. 3–175
- AR = *Analecta Romana, quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant*, wyd. Józef Korzeniowski, Kraków 1894 (Scriptores Rerum Polonicarum, XV)
- AT, III = *Acta Tomiciana; Tomus tercius epistolarum, legationum, responsorium, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi Primi regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae per Stanislaum Gorski Can. Cracovien. et Plocensem, AD MDXIV–XDXV*, [wyd. Titus Działyński], Posnaniae MDCCCLIII
- AT, IV = *Acta Tomiciana; Tomus quarus epistolarum, legationum, responsorium, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi Primi regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae per Stanislaum Gorski can. Cracovien. et Plocensem, AD MDXVI–XDXVIII*, [wyd. Titus Działyński], Posnaniae [MDCCCLV]
- AT, XIII = *Acta Tomiciana; tomus tertius decimus epistolarum, legationum, responsorium, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi Primi regis Poloniae magni ducis Lithuaniae, per Stanislaum Gorski canonicum Cracoviensem et Plocensem, AD MDXXXI*, [wyd. Zygmunt Celichowski], Posnaniae MDCCCXV
- BALIŃSKI, LIPIŃSKI, II, 2 = Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. II, cz. 2, Warszawa 1845

- BIELSKI 1597 = *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego syna jego wydana*, Kraków 1597
- BŁASZCZYK 2002 = Grzegorz Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002
- BOLEWSKA, MARCINIAK 1987 = Dobrochna Bolewska, Ryszard Marciniak, *Katalogi i inwentarze księzek w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, XXII, 1987, s. 157–172
- Casimiriana 2003 = *Casimiriana: fontes vitae et cultus S. Casimiri / Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai*, comparavit, introductione adnotationibusque instruxit / sudarė, vertė, įvadą parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius 2003
- CE, II = *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II, wyd. Anatol Lewicki, Kraków 1891 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, XII)
- CEV = *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, wyd. Antoni Prochaska, Cracoviae 1882 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, VI)
- CITKO 2006 = Lilia Citko, „*Kronika Bychowca*” na tle historii i geografii języka białoruskiego, Białystok 2006
- CRICIUS 1888 = *Andreae Cricii carmina*, wyd. Kazimierz Morawski, Cracoviae 1888
- CROMERUS 1555 = *Martini Cromeri De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae 1555
- CYWIŃSKI [1933] = Stanisław Cywiński, *Bazylika wileńska — szkic ogólny*, w: *Bazylika wileńska. Wydawnictwo Komitetu Ratowania Bazyliki wileńskiej*, Wilno [b.d.w. 1933], s. 3–45
- CZWOJDRAK 2016 = Bożena Czwojdrak, *Fundacje biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca w ziemi sandomierskiej*, w: *Działalność fundacyjna biskupów krakowskich*, red. Marek Walczak, t. 1, Kraków 2016, s. 175–184
- CZYŻ 2008 = Anna S. Czyż, *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie*, Wrocław 2008
- CZYŻEWSKI 2010a = Krzysztof J. Czyżewski, *Marsowe echa w krakowskiej katedrze*, w: *Grunwald w tradycji polskiej od wieku XV do XVII*, w: „*Na znak świętego zwycięstwa*”. *W sześćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Katalog wystawy 15 lipca – 30 września 2010 „Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki”*, red. Dariusz Nowacki, t. I: *Studia*, Kraków 2010, s. 53–88
- CZYŻEWSKI 2010b = Krzysztof J. Czyżewski, *Typus foundationis Acad(emiae) Cracoviensis(sis) ex altari et epitaphio ad Mausolaeum Divi Jagellonis in Ecclesia Cathedrali urbis eiusdem*, w: „*Na znak świętego zwycięstwa*”. *W sześćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Katalog wystawy 15 lipca – 30 września 2010 „Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki”*, red. Dariusz Nowacki, t. II: *Noty katalogowe*, Kraków 2010, s. 239–241
- CZYŻEWSKI 2010c = Krzysztof J. Czyżewski, *Marso aidai Krokuvos katedroje*, w: *Kaip tai atsitiko Didžiąjame mūšyje... Žalgirio atodangos/Jak to było podczas wielkiej bitwy... Odsłony Grunwaldu / How This Happened in the Great Battle...Exposé of Grunwald*, red. Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė, Vilnius 2010, s. 44–66
- CZYŻEWSKI, WALCZAK 2000 = Krzysztof Czyżewski, Marek Walczak [rec.], *Przemysław Mrozowski, Polskie nagrobki gotyckie, Warszawa 1994*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, LXII, 2000, 1–2, s. 286–296

- DLUGOSSIIUS, X = *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, liber decimus: 1370–1405, Varsaviae 1985
- DLUGOSSIIUS, XI = *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, liber undecimus: 1413–1430, Varsaviae 2000
- DLUGOSSIIUS, XI–XII = *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, liber undecimus et liber duodecimus: 1431–1444, Varsaviae 2001
- DLUGOSSIIUS, XII(1) = *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, liber duodecimus: 1445–1461, Varsaviae 2003
- DOLINSKAS 2010a = Vydas Dolinskas, *Vilniaus katedra — karinių pergalių minėjimo ir jamžinimo vieta*, w: *Kaip tai atsitiko Didžiajame mūšyje... Žalgirio atodangos / Jak to bylo podczas wielkiej bitwy... Odstony Grunwaldu / How This Happened in the Great Battle... Exposé of Grunwald*, red. Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė, Vilnius 2010, s. 87–101
- DOLINSKAS 2010b = Vydas Dolinskas, *Vytauto kapas ir paminklas Vilniaus Katedroje / Grób i pomnik Witolda w katedrze wileńskiej / Vytautas' Tomb and Monument in the Vilnius Cathedral*, w: *Kaip tai atsitiko Didžiajame mūšyje... Žalgirio atodangos / Jak to bylo podczas wielkiej bitwy... Odstony Grunwaldu / How This Happened in the Great Battle... Exposé of Grunwald*, red. Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė, Vilnius 2010, s. 344–345
- EK, XII = *Encyklopedia Katolicka*, t. XII: *Maryja–Modlitwa*, Lublin 2008
- FABIAŃSKI 2020 = Marcin Fabiański, *Nagrobek biskupa Jana Konarskiego w katedrze na Wawelu*, Kraków 2020
- FERRERI 2016 = Zacharias Ferreri, *Vita beati Casimiri confessoris ex serenissimis Poloniae regibus et magnis Lituaniae ducibus*, [Cracoviae 1521; przedruk oryginału i tłumaczenie Katarzyny Gary], w: *Żywot Świętego Kazimierza królewica polskiego i księżęcia litewskiego w Wilnie w roku 1606 przez Mateusza Chryzostoma Wołodkiewicza przełożony. Przydane są modlitwy nabożne i hymny do św. Kazimierza*, oprac. Jan Okoń, współpraca Katarzyna Gara, Jolanta Rzegocka, Warszawa 2016, s. 129–175
- Formularz Jerzego 1950 = Formularz Jerzego pisarza grodzkiego krakowskiego, ok. 1399–1415*, wyd. Karol Górski, Toruń 1950
- FORYSIAK-WÓJCIŃSKI 2016 = Robert Forsyiaak-Wójciński, *Funkcjonowanie formuły „Sigillum Maiestatis Nostrae” w dokumentach królów polskich od XIV do XVI wieku*, w: *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. Piotr Pokora, Marcin Hlebionek, Tomasz Kałuski, Poznań 2016, s. 17–26
- GRABOWSKI 2012 = Janusz Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intyulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012
- GRZĘDA 2020 = Mateusz Grzęda, *Między normą a naturą. Początki portretu w Europie Środkowej (około 1350–1430)*, Kraków 2020 (Studia z historii sztuki dawniej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego i Muzeum Narodowego w Krakowie, VII)
- GUAGNINUS 1578 = Alexander Guagninus, *Sarmatiae Europaeae descriptio*, Cracoviae 1578
- GWAGNIN 1611 = Aleksander Gwagnin, *Kronika Sarmacji europejskiej*, Kraków 1611
- HARTLEB 1938 = Kazimierz Hartleb, *Ostatni Jagiellonowie. Sylwety monarchów i ludzi, ocena wydarzeń*, Lwów 1938

- HARTLEB 1946 = Kazimierz Hartleb, „*Dla pomnożenia chwały Bożej*”. *Jagiellove i Jadwigi fundacje i darowizny na rzecz Kościoła w Koronie i Litwie*, „*Nasza Przeszłość*”, I, 1946, s. 5–42
- [HOMOLICKI] 1840a = [Michał Homolicki], *Katedra Wileńska*, „*Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczet Nowy Drugi*”, XIII, Wilno 1840, s. 1–123
- [HOMOLICKI] 1840b = [Michał Homolicki], *Katedra wileńska*, „*Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczet Nowy Drugi*”, XIV, Wilno 1840, s. 5–81
- [HOMOLICKI] 1841 = [Michał Homolicki], *Kilka uwag nad dziełem „Wilno od początków jego do roku 1750”*, przez J.I. Kraszewskiego, tom I, 1840; tom II, 1841, „*Wizerunki i Roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi*”, XXII, Wilno 1841, s. 5–221
- [HOMOLICKI] 1842 = [Michał Homolicki], *Do uwag nad dziełem „Wilno od początków jego do roku 1750”*, (tom I i II); *sprostowanie i dopełnienie*, „*Wizerunki i Roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi*”, XXIII, Wilno 1842, s. 5–207
- IEV = *Inscriptiones ecclesiarum Vilnensium / Inskrypcje z wileńskich kościołów / Vilniaus Bažnyčių įrašai*, t. I, red. Włodzimierz Appel, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius 2005
- JAMSKI 2006 = Piotr Jamski, *Kaplica św. Kazimierza w Wilnie i jej twórcy*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, LXVIII, 2006, 1, s. 19–44
- JANICKI 1998 = Marek A. Janicki, *Chorągwie nagrobne czyli nagrobki chorągiewne i rycerski obrządek pogrzebowy*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*”, XXXIX, 1998, s. 77–102
- JANICKI 2002/2003 = Marek A. Janicki, *Zaginione inskrypcje poetyckie katedry wawelskiej (do końca XVI wieku)*, cz. 1: *Epitafia biskupie i królewskie*, „*Studia Waweliana*”, XI–XII, 2002–2003, s. 43–72
- JANICKI 2010a = Marek A. Janicki, *Grunwald w tradycji polskiej od wieku XV do XVII*, w: „*Na znak świętego zwycięstwa*”. *W sześćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Katalog wystawy 15 lipca – 30 września 2010 „Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki*”, red. Dariusz Nowacki, t. I: *Studia*, Kraków 2010, s. 89–154
- JANICKI 2010b = Marek A. Janicki, *Epitafium króla Władysława Jagiełły*, w: „*Na znak świętego zwycięstwa*”. *W sześćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Katalog wystawy 15 lipca – 30 września 2010 „Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki*”, red. Dariusz Nowacki, t. II: *Noty katalogowe*, Kraków 2010, s. 242–243
- JANICKI 2011 = Marek A. Janicki, *Liczba chorągwi grunwaldzkich zawieszonych w katedrze wawelskiej. W związku z nową edycją „Banderia Prutenorum” Jana Długosza i notą Klemensa Drzewickiego w „Kalendarzu Katedry Krakowskiej”*, „*Rocznik Biblioteki Narodowej*”, XLII, 2011, s. 115–204
- JANICKI 2015a = Marek A. Janicki, *Problem datowania nagrobka Władysława Jagiełły*, w: *Patronat artystyczny Jagiellonów*, red. Marek Walczak, Piotr Węcowski, Kraków 2015, s. 321–358
- JANICKI 2015b = Marek A. Janicki, *Polityczny program ideowy tumbi Władysława Jagiełły a czas jej powstania*, „*Średniowiecze Polskie i Powszechnie*”, VII (11), 2015, s. 95–159
- JURKOWLANIEC 2015 = Tadeusz Jurkowlaniec, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015
- Kaip tai atsitiko Didžiąjame mūšyje* 2010 = *Kaip tai atsitiko Didžiąjame mūšyje... Žalgirio atodangos / Jak to było podczas wielkiej bitwy... Odstony Grunwaldu / How This*

- Happened in the Great Battle... Exposé of Grunwald*, red. Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė, Vilnius 2010
- KALINOWSKI 1987 = Lech Kalinowski, *O wizerunkach konnych w średniowieczu oraz koniu i jeźdźcu w sztuce renesansu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XLIX, 1987, 3–4, s. 365–369
- KARWASIŃSKA 1957 = Jadwiga Karwasińska, *Archiwa skarbowe dawnej Rzeczypospolitej, w: Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I: *Archiwum Główne Akt Dawnych*, Warszawa 1957, s. 70–125
- KDKDW = *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis / Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. I, z. 1: 1387–1468, wyd. Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, Kraków 1932; t. I, z. 2: 1468–1501, wyd. Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, Kraków 1948; t. I, z. 3: 1501–1507, uzupełn.: 1394–1500, wyd. Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, Kraków 1948
- KIRKOR 1882 = Adam H. Kirkor, *Groby wielkoksiążęce i królewskie w Wilnie*, Warszawa 1882
- KIRKOR 1886 = Adam H. Kirkor, *Bazylika Litewska*, Kraków 1886 (odb. z „Przeglądu Powszechnego”)
- KITKAUSKAS 2012 = Napaleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra*, Vilnius 2012
- KŁOS 1937 = Juliusz Kłos, *Wilno — przewodnik krajoznawczy, wyd. trzecie, poprawione po zgonie autora*, Wilno 1937
- KOJAŁOWICZ 1669 = Albertus Wiivk Koialowicz, *Historiae Lituaniae pars altera*, Antverpiae MDCLXIX
- KOSMAN 1976 = Marcelli Kosman, „Podniesienie” *ksiąg litewskich*, „Acta Baltico-Slavica”, X, 1976, s. 15–36
- KOSMAN 1999 = Marcelli Kosman, *Problem stoletecznych funkcji Wilna do połowy XVII wieku*, „Zapiski Historyczne”, LXIV, 1999, 3–4, s. 37–65
- KOWALSKI 2014 = Marek D. Kowalski, *Nieznany dokument papieski dla Andrzeja pierwszego biskupa Seretu i Wilna, i powstanie biskupstwa wileńskiego*, „Studia Źródłoznawcze”, LIII, 2014, s. 123–134
- KOZAKIEWICZOWA 1959 = Helena Kozakiewiczowa, *Spółka architektoniczno-rzeźbiarska Bernardina de Gianotis i Jana Cini*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XXI, 1959, 2, s. 151–174
- KOZAKIEWICZOWA 1984 = Helena Kozakiewiczowa, *Rzeźba XVI wieku w Polsce*, Warszawa 1984
- KRASZEWSKI 1840 = Józef I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. II, Wilno 1840
- KrkpsBK II = *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI–XVIII w.*, t. II, oprac. Ryszard Marciniak, Michał Muszyński, Jacek Wiesiołowski, Wrocław 1985
- KROMER 1857 = *Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego [...] z łacińskiego przełożona przez Marcina z Błażowa Błażowskiego i wydana w Krakowie w drukarni M. Loba r. 1611*, Sanok 1857²
- KRÓL 1966 = Zdzisław Król, *Archidiakoniat Warszawski*, w: *Szkice do dziejów Archidiecezji Warszawskiej*, red. Witold Malej, Rzym 1966, s. 34–52
- KURCZEWSKI 1908 = Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy czyli Katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, cz. 1, Wilno 1908

- KURCZEWSKI 1910 = Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy czyli Katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 2: *Źródła historyczne na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, Wilno 1910
- KURCZEWSKI 1916 = Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy czyli Katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, cz. 3: *Streszczenie aktów Kapituły Wileńskiej*, Wilno 1916
- KURTYKA 1997 = Janusz Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997
- KZSPsn, XI, 1 = Katalog zabytków sztuki w Polsce, seria nowa, t. XI, cz. 1: *Miasto Warszawa*, cz. 1: *Stare Miasto*, red. Jerzy Z. Łoziński, Andrzej Rottermund, Warszawa 1993
- Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai* 2010 = *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Istorija ir rinkiniai. Albumas / Palace of the Grand Dukes of Lithuania in Vilnius Lower Castle. History and Collections. Album*, sudarytojai / compilers Dalius Avižinis, Vydas Dolinskas, Ėrika Striškienė, Vilnius 2010
- MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2013 = Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, przekł. Katarzyna Korzeniewska, Vilnius 2013
- MASLAUSKAITĖ-MAŽYLIENĖ 2014 = Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *The Crypts of Vilnius Cathedral. A Guide*, Vilnius 2014
- MATUŠAKAITĖ 2009 = Marija Matuškaitė, *Išėjusiems atminti: Laidosena ir kapų ženklinimas LDK*, Vilnius 2009
- MICKŪNAITĖ 2006 = Giedrė Mickūnaitė, *Making a Great Ruler. Grand Duke Vytautas of Lithuania*, Budapest–New York 2006
- MICKŪNAITĖ 2013 = Giedrė Mickūnaitė, *Didžiulis mūras, vos per du uolekčius žemėn įgilintas šitiek metų stebuklingai stovi. Trakų parapinė bažnyčia XV amžiuje*, Vilnius 2013
- MIECHOVIUS 1521 = [Mathiae de Miechow], *Chronica Polonorum*, Cracoviae 1521
- MORELOWSKI 1931 = Marian Morelowski, *Korona i hełm znalezione w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i grobowców dynastycznych w Wilnie*, Wilno 1931 (osobne odbicie z „Ateneum Wileńskiego”, VII, 1930, z. 3–4)
- MORKA 2006 = Mieczysław Morka, *Sztuka dworu Zygmunta I Starego. Treści polityczne i propagandowe*, Warszawa 2006
- MPH, III = *Monumenta Poloniae Historica*, t. III, Lwów 1878
- MPHsn, V = *Monumenta Poloniae Historica series nova*, t. V: *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Zofia Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1978
- MS = *Monumenta Sarmatarum viam universae carnis ingressorum Simone Starovolscio primicerio Tarnoviensi collectore*, Cracoviae 1655
- NARBUTT 1839 = Teodor Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. VI: *Panowanie Witolda w wieku piętnastym*, Wilno 1839
- NIKODEM 2013 = Jarosław Nikodem, *Witold wielki księżę litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013
- NOWACKI 1964 = Józef Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964
- NOWIŃSKI 2016 = Janusz Nowiński, *Ars cisterciensis. Kościół cysterski w średniowieczu — wyposażenie i wystrój*, Warszawa 2016

- P. [kryptonim] 1930 = P. [kryptonim], *Witoldowe prochy*, „Miesięcznik Heraldyczny”, IX, 1930, 7, s. 134–137
- PAKNYS 2008 = Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, b.m.w. 2008
- PAKNYS 2009 = Mindaugas Paknys, *Kult świętych na Litwie od XV do początku XVII wieku: efekt polityki Kościoła katolickiego czy przejawy odmienności kulturowej?*, w: *Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku. Materiały z XVII spotkania Komisji Lituanistycznej zorganizowanego przez Instytut Historii PAN, Instytut Historyczny UW i Instytut Historii Prawa UW w Warszawie 23–24 września 2008*, red. Urszula Augustyniak, Warszawa 2009, s. 131–151
- PELA 1997 = Włodzimierz Pela, *Krypta grobowa ostatnich książąt mazowieckich*, „Almanach Muzealny”, I, 1997, s. 7–29
- PK, II = Stanisław Cercha, Feliks Kopera, *Pomniki Krakowa*, t. II, Kraków 1904
- POCIECHA 1949 = Władysław Pocięcha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. II, Poznań 1949
- POCIECHA 1958 = Władysław Pocięcha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. III, Poznań 1958
- PSRL, XXXII = *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*, t. XXXII: *Khroniki litovskaya i zmojtskaya, i Bykhovtsa, letopisi barkulabalovskaya, Averki i Pancyrnogo*, Moskwa 1975
- RIMŠA 2007 = Edmundas Rimša, *Pieczenie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. Jan Sienkiewicz, Warszawa 2007
- RIMŠA 2008 = Edmundas Rimša, *The Heraldry of Lithuania*, [b.m.w.] 2008
- RÓŻYCKA-BRYZEK 1983 = Anna Różycka-Bryzek, *Bizantyńsko-ruskie malowidła w kaplicy zamku lubelskiego*, Warszawa 1983
- SALINA 2011 = Anna Salina, *Polityka książąt mazowieckich wobec władz Kościoła od początku XIV wieku do 1526 roku*, Poznań 2011
- SCHULZ 1998 = Anne Markham Schulz, *Giammaria Mosca called Padovano: a Renaissance sculptor in Italy and Poland. Text*, Pennsylvania University Press, 1998
- SOŁTAN 1980 = Andrzej Sołtan, *Pesenti (de Pesentis) Alessandro (zm. 1576)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXV, Wrocław 1980, s. 652–653
- STARZYŃSKI 2014 = Marcin Starzyński, *Ultima voluntas Alexandri Regis*, w: *Eccelsia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, red. Sławomir Gawlas, Katarzyna Gołąbek, Marek A. Janicki, Roman Michałowski, Marta Piber-Zbieranowska, Piotr Węcowski, Warszawa 2014, s. 258–267
- Statutai 2015 = *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, oprac. Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, Vilnius 2015
- STRYJKOWSKI 1582 = Maciej Strykowski, *Która przedtym nigdy światła nie widziała, kronika polska, litewska, żmudzka y wszystkiej Rusi...*, Królewiec 1582
- STRYJKOWSKI 1978 = Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego*, oprac. Julia Radziszewska, Warszawa 1978
- SZYMAŃSKI 2001/2009 = Józef Szymański, *Korona sandomierska koroną królewską Kazimierza Wielkiego?*, w: Józef Szymański, *Opera minora selecta*, red., oprac. Tomisław Giergiel, Barbara Trelińska, Warszawa 2009, s. 175–182 (przedruk)

- ŚLEDZIEWSKI 1935 = Piotr Śledziewski, *Gdzie się znajdują ossa Vitoldi M.D.Lit.*, „Pax”, III, 1935, 2, s. 1–4
- ŠINKŪNAITĖ 2000 = Laima Šinkūnaitė, *XVII a. Lietuvos portretas: kultūros, asmenybės ir jos atvaizdo santykis: monografija*, Vilnius 2000
- TARANDAITĖ 2010 = Dalia Tarandaitė, *XV–XIX Vytauto portretai*, w: *Kaip tai atsitiko Didžiąjame mūšyje... Žalgirio atodangos / Jak to było podczas wielkiej bitwy... Odsłony Grunwaldu / How This Happened in the Great Battle... Exposé of Grunwald*, red. Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė, Vilnius 2010, s. 102–118
- TEŃGOWSKI 1995 = Jan TeŃgowski, *Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii”, II (13), 1995, s. 177–182
- TEŃGOWSKI 1999 = Jan TeŃgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław 1999
- URBANAVIČIUS 2018 = Vytatas Urbanavičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų panteonas Vilniuje*, Vilnius 2018
- UrzWKsL = *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Spisy, t. I: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław Romaniuk, współpraca: Uładzimir Jemilianczuk, Andrej Macuk, red. Andrzej Rachuba, Warszawa 2004
- Vitoldiana* 1986 = *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, zebrał i wyd. Jerzy Ochmański, Warszawa–Poznań 1986
- VMPL, II = *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentium finitimarum historiam illustrantia*, wyd. Augustin Theiner, t. II: *Ab Ioanne PP. XXIII usque ad Pium PP. V. 1410–1572*, Romae 1861
- WALAWENDER 1935 = Antoni Walawender, *Kronika kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586*, t. II: *Zniszczenia wojenne i pożary (z wykresami)*, Lwów 1935
- WALCZAK 2000 = Marek Walczak, *Korona i helm w typie przyłbicy*, w: *Wawel 1000–2000. Wystawa Jubileuszowa. Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry, Zamek Królewski na Wawelu, maj–lipiec 2000, Katedra Krakowska — biskupia, królewska, narodowa, Muzeum Katedralne na Wawelu, maj–wrzesień 2000. Katalog*, red. Magdalena Piwocka, Dariusz Nowacki, t. I, Kraków 2000, s. 183–185
- WALCZAK 2015 = Marek Walczak, *Portret konny króla Władysława Jagielly w kaplicy Trójcy Świętej na zamku w Lublinie*, w: *Patronat artystyczny Jagiellonów*, red. Marek Walczak, Piotr Węcowski, Kraków 2015, s. 305–320
- WAPOWSKI 1874 = Bernard Wapowski, *Kroniki część ostatnia czasy podługoszowskie obejmująca (1480–1535)*, wyd. Józef Szujski, Kraków 1874 (*Scriptores Rerum Polonicarum*, II)
- WDOWISZEWSKI 2005 = Zygmunt Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Kraków 2005
- WĘCOWSKI 2014 = Piotr Węcowski, *Początki Polski w pamięci historycznej późnego średniowiecza*, Kraków 2014
- WILKUS 1991 = Kazimierz Wilkus, *Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej*, „Studia do Dziejów Wawelu”, V, 1991, s. 530–550
- WOJTOWICZ 2002 = Witold Wojtowicz, *Szkice o poezji obsceniczej i satyrycznej Andrzeja Krzyckiego*, Szczecin 2002

- WOJTYSKA 1984 = Henryk D. Wojtyska, *Początki kultu i procesy kanonizacyjne św. Kazimierza*, „Analecta Cracoviensia”, XVI, 1984, s. 187–231
- WYSOCKI 1975 = Jan Wysocki, *Organizacja kościelna Warszawy w XIV i XV w.*, w: *Warszawa średniowieczna*, z. 2, red. Aleksander Gieysztor, Warszawa 1975 (Studia Warszawskie, XIX), s. 239–250
- ZAGRODZKI 2000 = Tadeusz Zagrodzki, *Gotycka architektura katedry św. Jana w Warszawie*, Warszawa 2000
- ZAHORSKI 1904 = Władysław Zahorski, *Katedra wileńska*, Wilno 1904
- ZAHORSKI 1909 = Władysław Zahorski, *Grób W. Ks. Witolda w Katedrze wileńskiej*, „Goniec Wileński Polityczny, Społeczny i Literacki”, II, 172 (1 VIII 1909), s. 2–3
- ZAHORSKI 1915 = Władysław Zahorski, *Sklep grobowy w ks. Lit. Witolda w katedrze wileńskiej*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, IX, 1915, 3–4, szp. CCXXXVII–CCXLI
- ZAHORSKI 1927 = Władysław Zahorski, *Przewodnik po Wilnie*, wyd. 4, przejrzone i uzupełnione, Wilno 1927⁴
- ZASZTOWT 1910 = Ludwik Zasztowt, *Homolicki o grobach królewskich w katedrze wileńskiej*, „Kwartalnik Litewski”, I, 1910, s. 41–47
- ŻDW, X = *Inwentarz katedry wawelskiej z roku 1563*, oprac. Adam Bochnak, Kraków 1979 (Źródła do Dziejów Wawelu, X)

**The tomb and commemoration of Grand Duke Alexander Vytautas
in the Vilnius cathedral in the context of the commemoration
of Władysław Jagiello (Jogaila) in the Kraków cathedral and Jagiellonian
propaganda in the fourteenth–sixteenth centuries**

The article is a critical analysis of the burial and commemoration of Grand Duke of Lithuania, Alexander Vytautas the Great (ca 1350–1430) in the Vilnius cathedral and at the same time an attempt to revise the previous historiography dealing with the subject. The author examines the question of the location of the tomb, its original form, especially the shape and placement of the tombstone funded in 1535 by Queen Bona Sforza and made by Bernardino de Gianotis. He also discusses the commemoration of Vytautas with regard to the Jagiellons' dynastic propaganda (in connection with the beginning of the cult of St. Casimirus) and creation of memorial sites. The author presents the hitherto unused handwritten copy of the inscription from Vytautas' tombstone from the mid-16th century, different in the formulation of the content of the inscription from its well-known version from the second half of the 17th century. In addition, he comments on the story of the burial and commemoration of Alexander Vytautas from the second half of the 17th century to the 20th century, referring also to some insinuations concerning the purported discovery of the Grand Duke's tomb and its robbery by Poles in the first half of the 20th century.